

Základy ekologie

Doc. RNDr. Milan Gelnar, CSc.

Doc. RNDr. Michal Hájek, PhD

Ústav botaniky a zoologie, PřF MU, Brno

A11/306; čtvrtek 8.00 – 10.00

Doc. RNDr. Michal Hájek, PhD

Základy ekologie - sylabus

- **Základní pojmy**, hraniční obory, ekologické faktory, biosféra
- **Voda**, chemismus, druhy a zdroje, ekologické faktory, adaptace
- **Organismus** jako prostředí, parazit a hostitel, prostředí parazitů, buňky, tkáně, orgány, P-H systémy
- **Populace**, základní pojmy, růst, dynamika, vnitrodruhové vztahy, životní strategie
- **Behaviorální ekologie**, potravní vztahy, způsoby výživy, komunikace, teritorium; evoluční ekologie
- **Aplikované ekologie**, destrukce a degradace životního prostředí, populační exploze lidstva, ekotoxikologie, chemie životního prostředí, znečištění, biomonitring a bioindikace, ochrana životního prostředí
- **Sluneční záření**, atmosféra, fotosyntéza, adaptace na diurnální a sezónní změny, teplotní gradienty, ekto a endotermní organismy, adaptace, rozšíření
- **Půda** a její složení, pedogenetické procesy, humus, edafon, půdní horizonty a typy půd.
- **Společenstva**, prostorové vztahy a gradienty, sukcese, klimax, nika, kompetice ve společenstvu, diverzita
- **Ekosystémy**, biomasa, primární a sekundární produktivita, toky energie, potravní řetězce, bilance živin v ES, geochemické cykly, vliv člověka (P,N,S,C)
- **Biomy** Země, definice, základní typy biomů,
- **Přehled ekosystému střední Evropy** (opadavé listnaté lesy, horské jehličnaté lesy, kosodřevina, křoviny, ES sladkých vod, skalní ES, písečné duny, moře, rašeliniště, louky, primární alpské bezlesí, kulturní step, synantropní ekosystémy)

Osnova přednášky

- Ekologie – základní definice a pojmy
- Metody ekologického výzkumu
- Ekologie versus evoluce
- Ekologické faktory
- Ekologická valence a ekologická nika
- Biosféra a působení člověka

Ekologie – základní definice a pojmy

Termín ekologie – Ernst Haeckel (1869) – z řeckého oikos – „domov“

Ekologie je věda o vzájemném působení organismů a jejich prostředí.

Krebs (1972): Ekologie je vědecké studium interakcí, které ovlivňují výskyt a hojnost organismů – vymezuje zde základní předmět studia – **rozšíření a početnost organismů** – kde se organismy vyskytují a jak se tam chovají.

Jak definovat slovo prostředí ?

Prostředí organismu se skládá ze všech faktorů a jevů vně organismu, které na tento organismus působí, ať jsou těmito jevy faktory fyzikální a chemické (**faktory abiotické**), anebo jiné organismy (**faktory biotické**).

Pojem prostředí tak má v ekologii ústřední postavení.

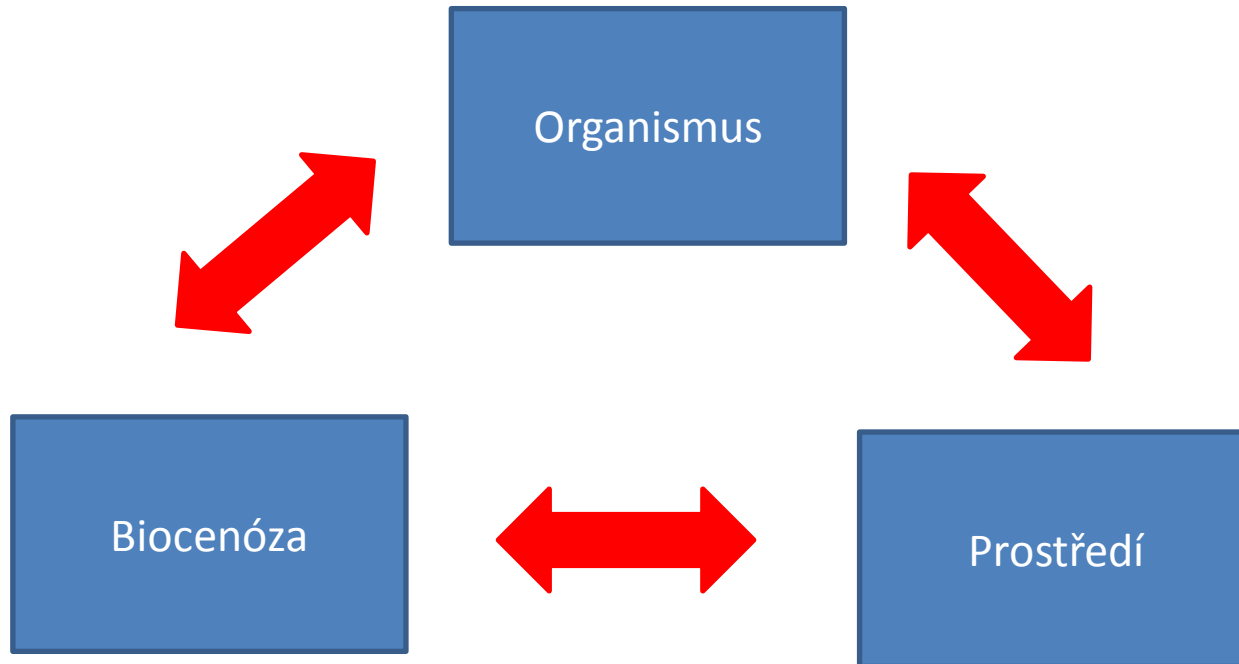
Stručná historie ekologie

- Theophrastos – staré Řecko – psal o vztazích organismů a prostředí
- 1798 - Thomas Malthus: Essay on the Principle of Population
- 1805 - Alexander von Humboldt: plant communities
- 1859 - Charles Darwin – On the Origin of Species – koncept evoluce
- Gregor Mendel (1822-1884) populační genetika
- 1877 – Karl Mobius – biocenosis
- 1887 – Stephen Forbes – Lake as a Microcosm
- 1913 – Victor E. Shelford – Animal Communities in Temperate America
- Charles Adams (USA) - 1913 – A Guide to study of Animal Ecology
- Arthur G. Tansley (1871-1955) – holistický koncept – ekosystém
- 1925 – Alfred J. Lotka – Elements of Physical Biology
- Charles Elton (UK) - 1927 – Animal Ecology

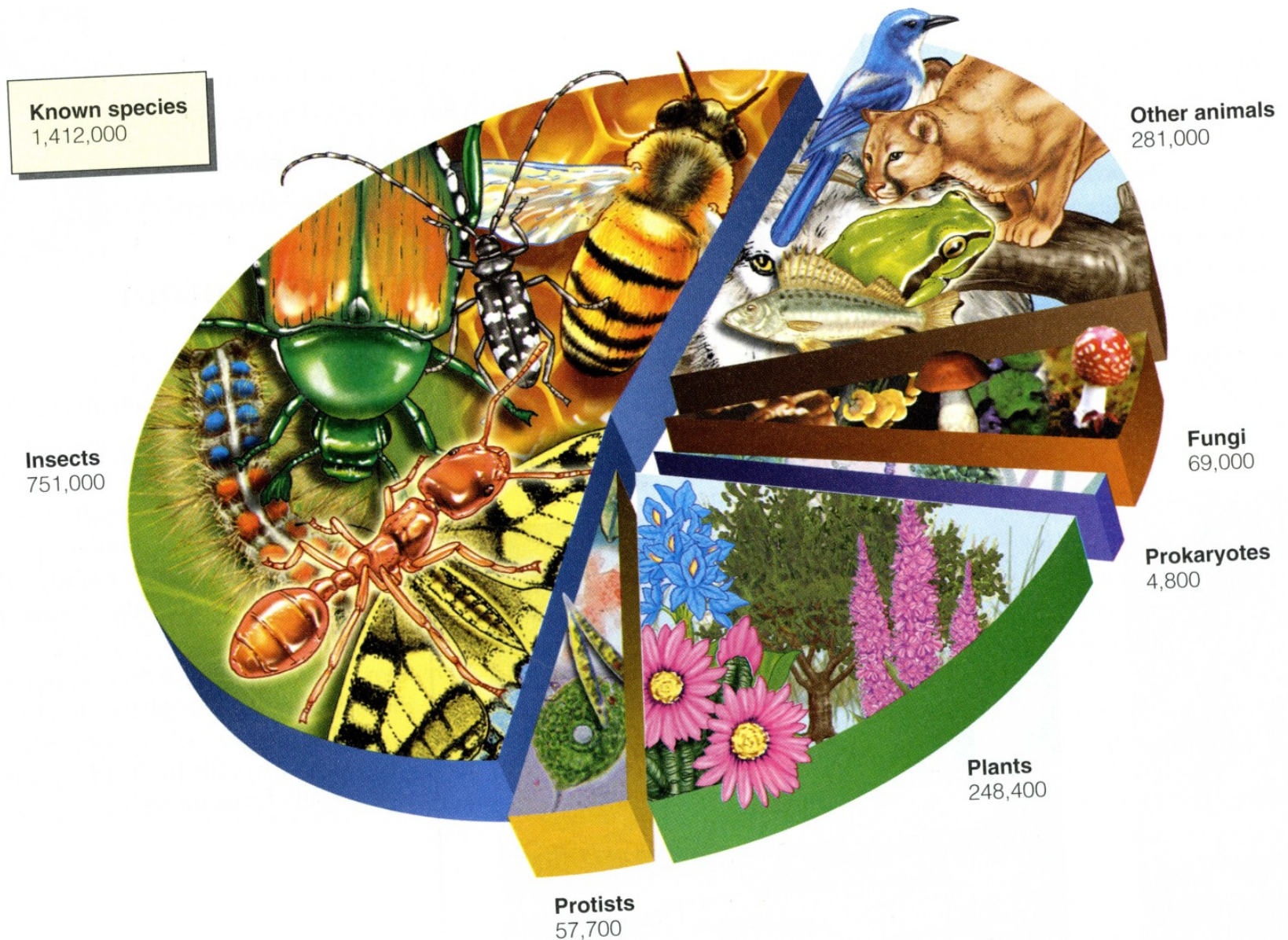
Druhá polovina 20. století – rozvoj ekologie:

- Populační ekologie
- Evoluční ekologie
- Ekologie společenstev
- Fyziologická ekologie
- Behaviorální ekologie
- Krajinná ekologie
- Conservation ecology
- Restoration ecology
- Global ecology
- Theoretical ecology
- Ekologická statistika
- Imunoekologie
- Molekulární ekologie

Vzájemné působení v ekologii

Předpokládané počty druhů

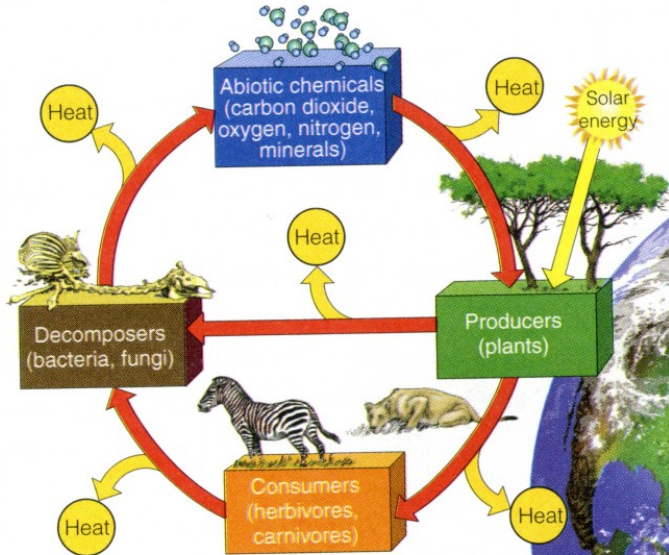

Ekologie je komplexní věda

Functional Diversity

The biological and chemical processes such as energy flow and matter recycling needed for the survival of species, communities, and ecosystems.

Ecological Diversity

The variety of terrestrial and aquatic ecosystems found in an area or on the earth.

Genetic Diversity

The variety of genetic material within a species or a population.

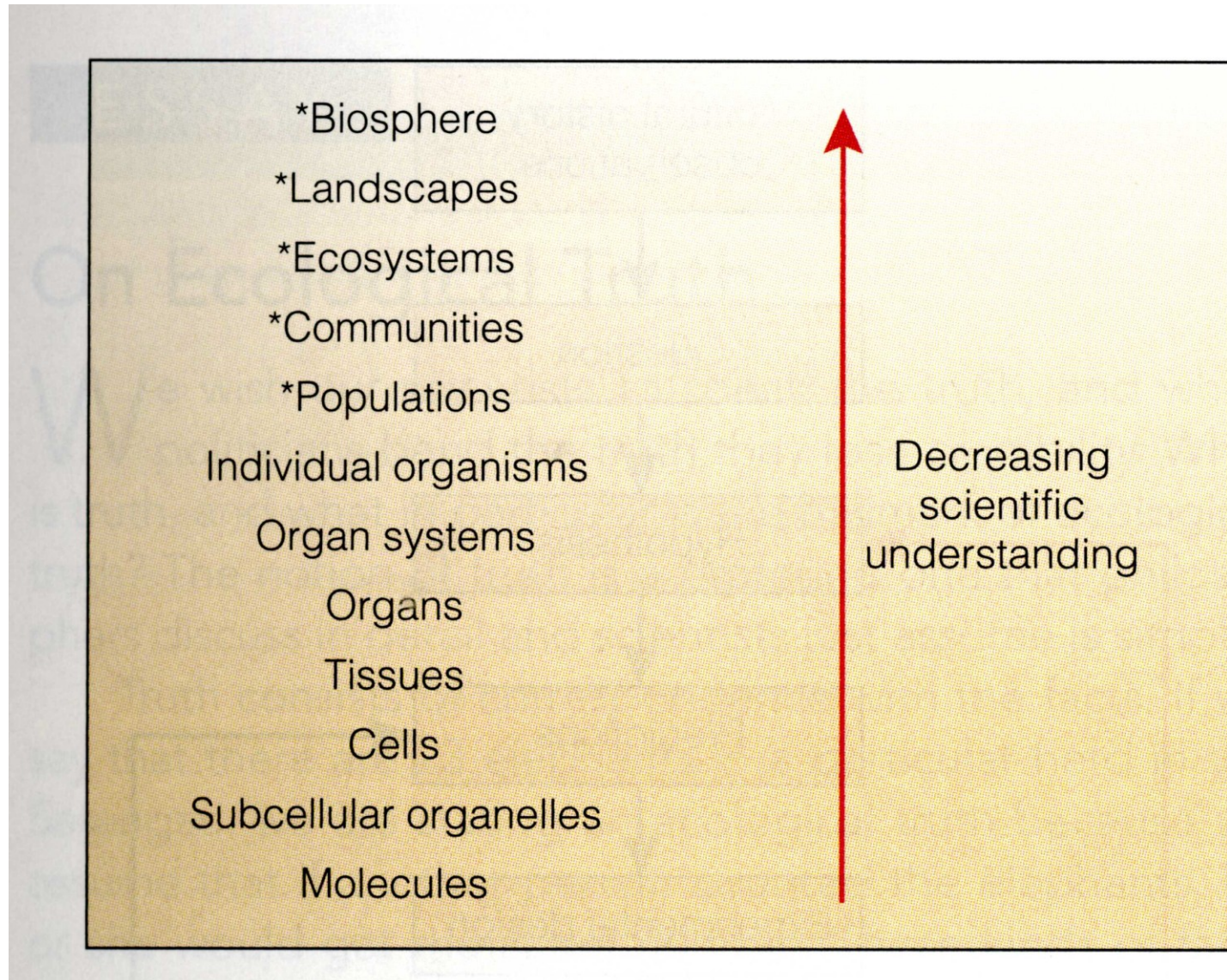
Species Diversity

The number of species present in different habitats

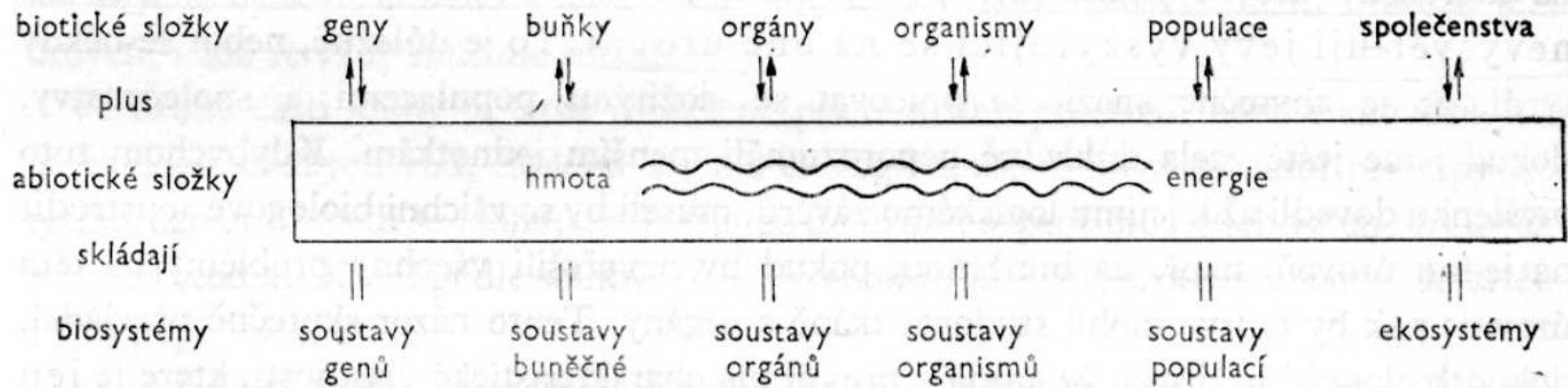
Ekologie – základní definice a pojmy

- Ekologie je zabývá třemi stupni biologické organizace:
  - Jednotlivým organismem
  - Populací složenou z jedinců téhož druhu
  - Společenstvem – složeným z většího či menšího počtu populací

Hierarchické stupně biologické integrace

Ekologická hierarchie

Hierarchické úrovně ekologie

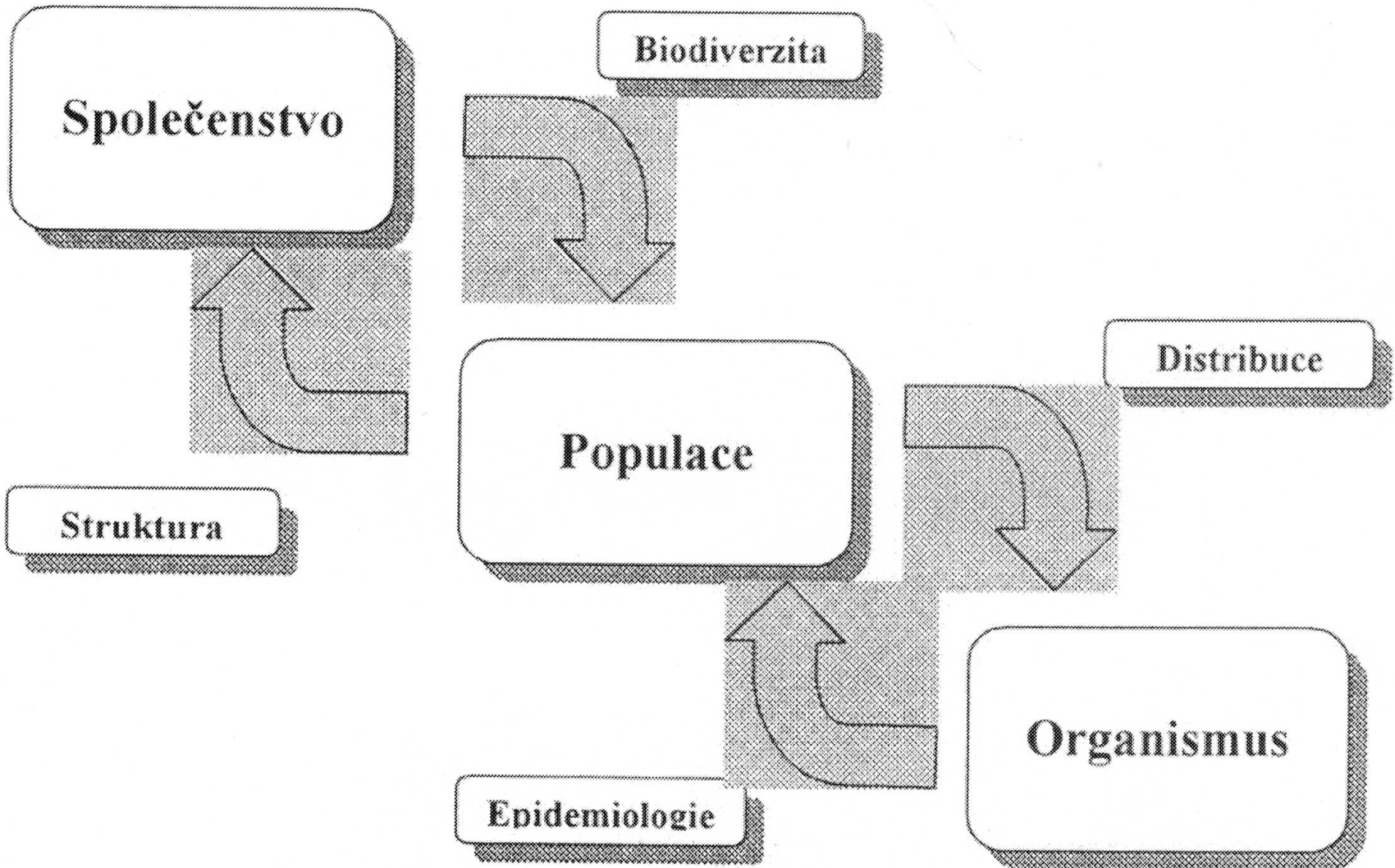
3 základní jednotky:
organismus, populace, společenstvo

Autekologie – individuální organismus ve vztahu k biotickým a abiotickým faktorům prostředí

Demekologie – jedinci jedné populace ve vztahu k faktorům prostředí

Synekologie – skupina organismů ve vztahu k faktorům prostředí

Hierarchické úrovně ekologie

Ekologie – hraniční obory

Deskriptivní ekologie – procesy spojené s popisem vzájemných vztahů organismů pro každý ekosystém

Funkční ekologie – identifikuje a kvantifikuje vztahy, analyzuje obecné problémy společné většině různých prostředí, **JAK SYSTÉM PRACUJE ?**

Evoluční ekologie – historické důsledky, proč přírodní výběr favorizoval určité ekologické řešení. **PROČ SYSTÉM PRACUJE ?**

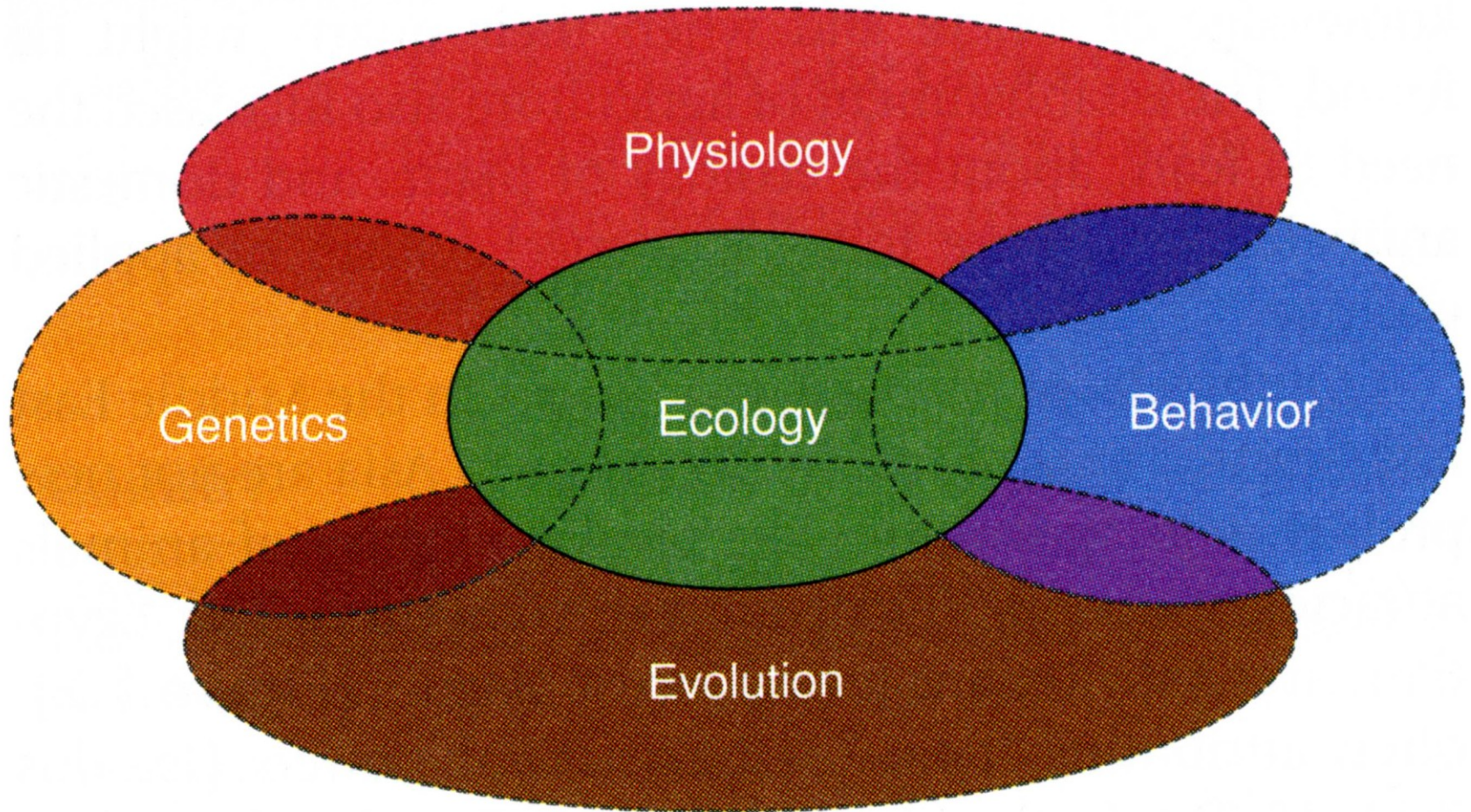
Behaviorální ekologie – vztahy spojené s chováním živočichů

Molekulární ekologie – aplikace molekulárních metod při řešení ekologických problémů

Ekologická genetika – studuje variabilitu genotypů a jejich expresi na úrovni fenotypu

Matematická ekologie – teoretická ekologie; kvantitativní ekologie, matematické modelování, ekologická statistika, numerická ekologie

4 biologické disciplíny blízce příbuzné ekologii

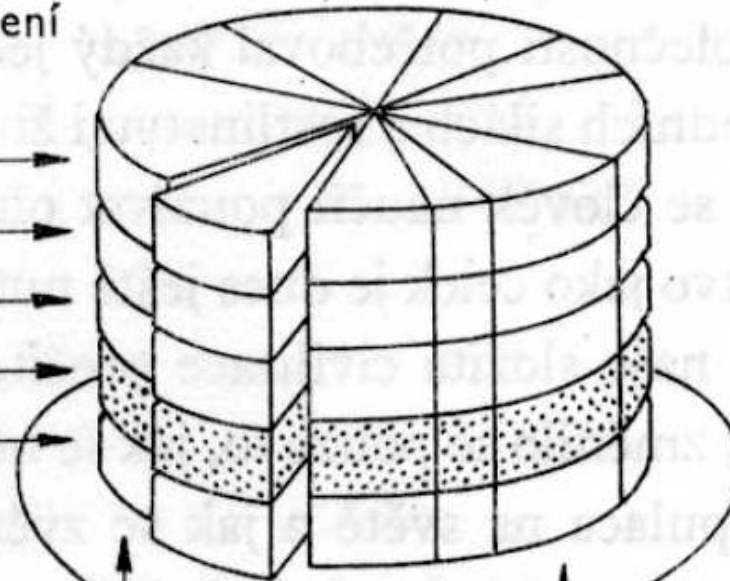

Biologický dort – Odum (1977)

„vrstvy“ základního dělení

- molekulární biologie
- vývojová biologie
- genetika
- ekologie
- jiné

„řezy“
taxonomického dělení

- bakteriologie
- ornitologie
- botanika
- entomologie
- jiné

Metody ekologického výzkumu

Pozorování v přírodě (v terénu)

Experimentální pozorování (v laboratoři)

Matematické modelování

Vzájemné propojení různých přístupů

Porovnávání teorie (**hypotézy**) s realitou (pozorováním)

Hypotéza – testovaná empiricky (experimentálně) – hypotézy je nutno definovat předem – pak jejich testování- **experimentální design** – správný sběr dat

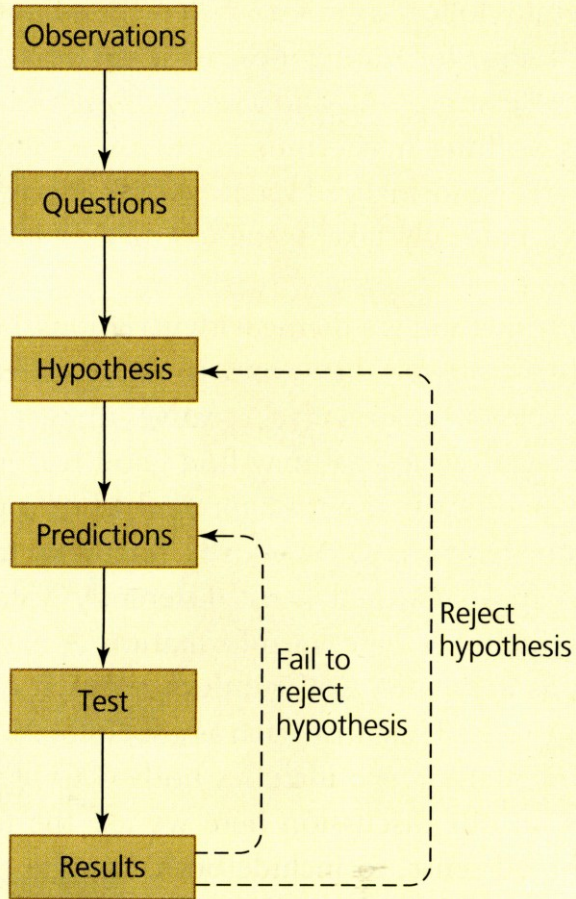
Pozorování by mělo být verifikovatelné

Nutnost kontroly

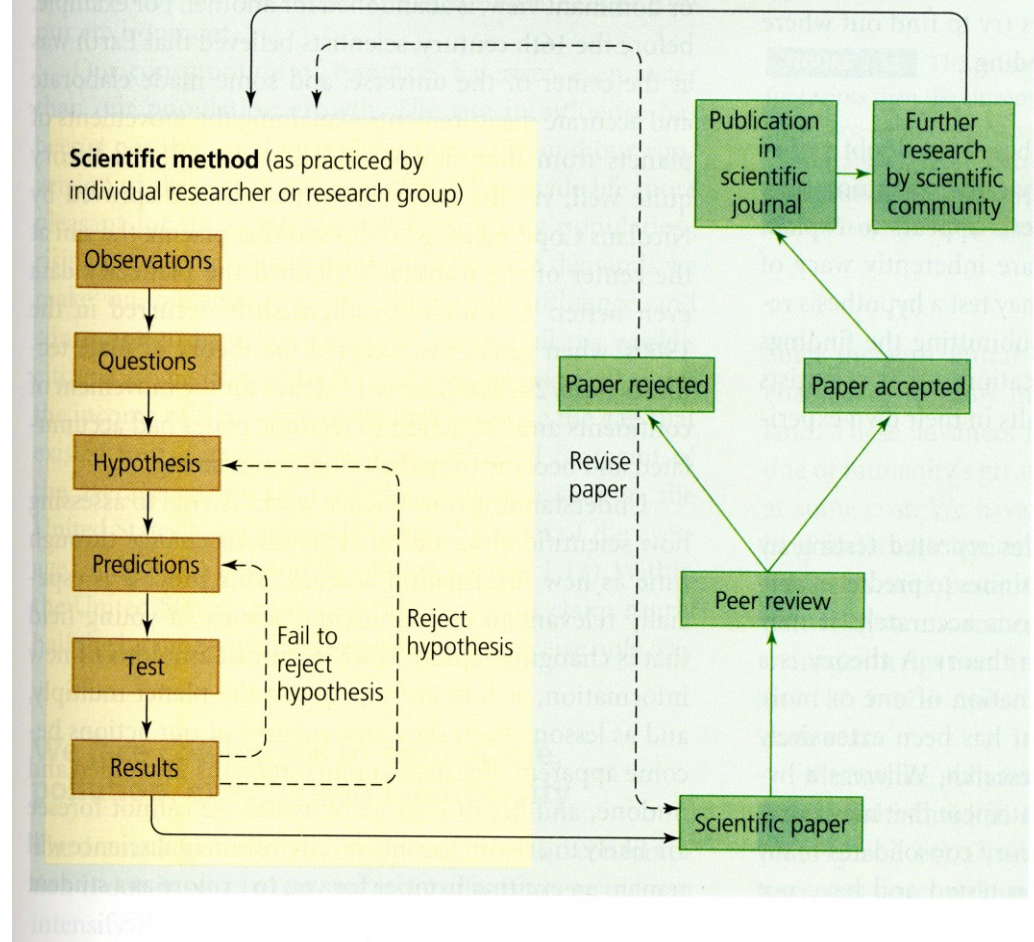
Správná interpretace výsledků – velikost studovaného vzorku - statistika

Ekologie jako exaktní věda

Scientific method

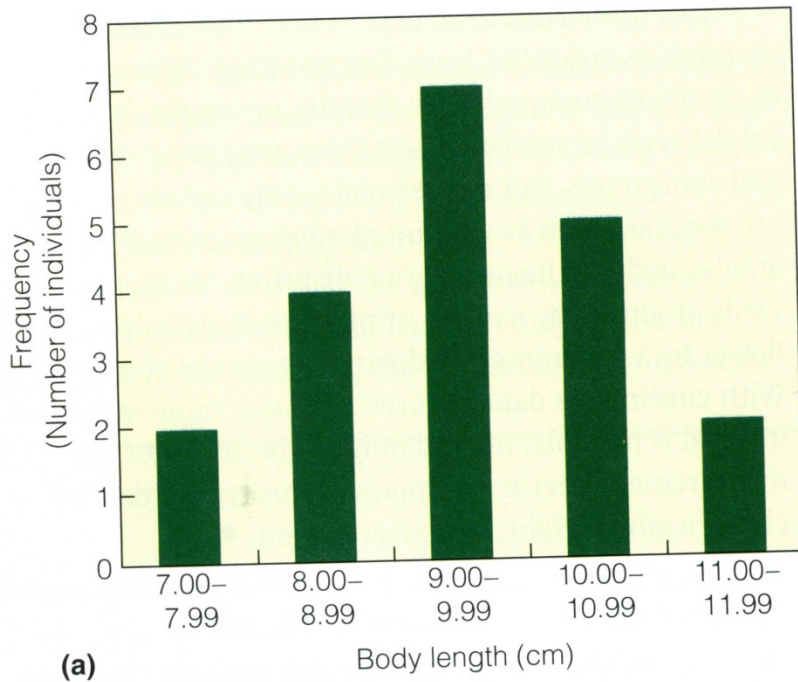

Scientific process (as practiced by scientific community)

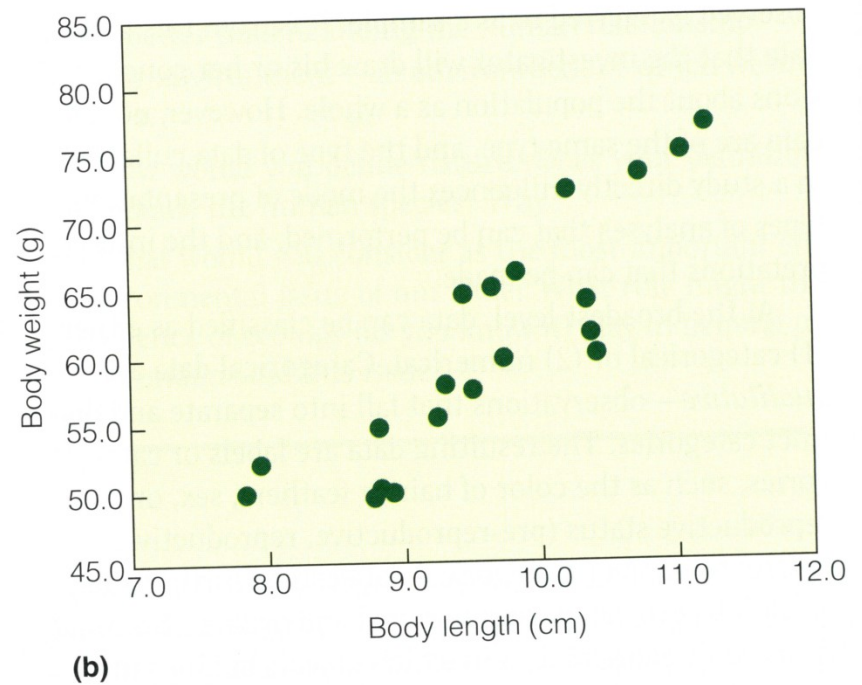

Prezentace ekologických dat

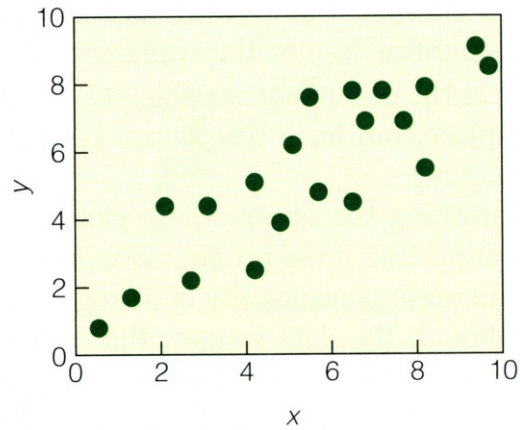
Histogram

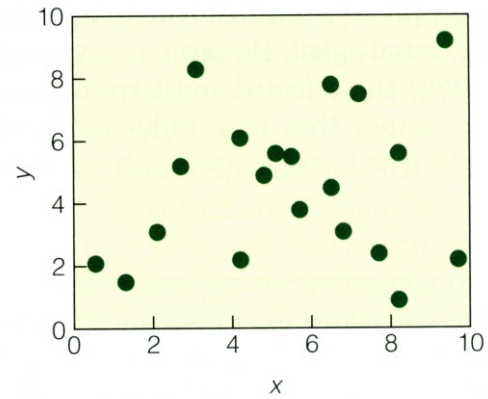
Scatter plot diagram

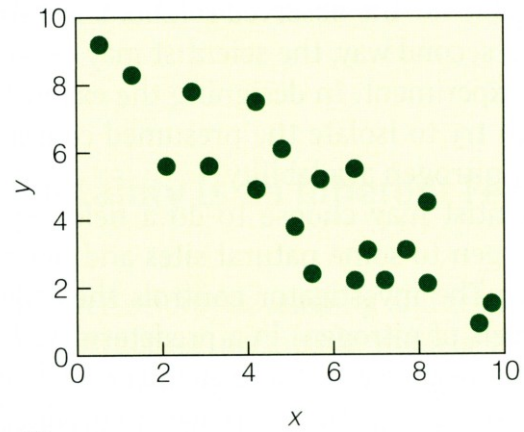
Základní typy scatter plot grafu

(a)

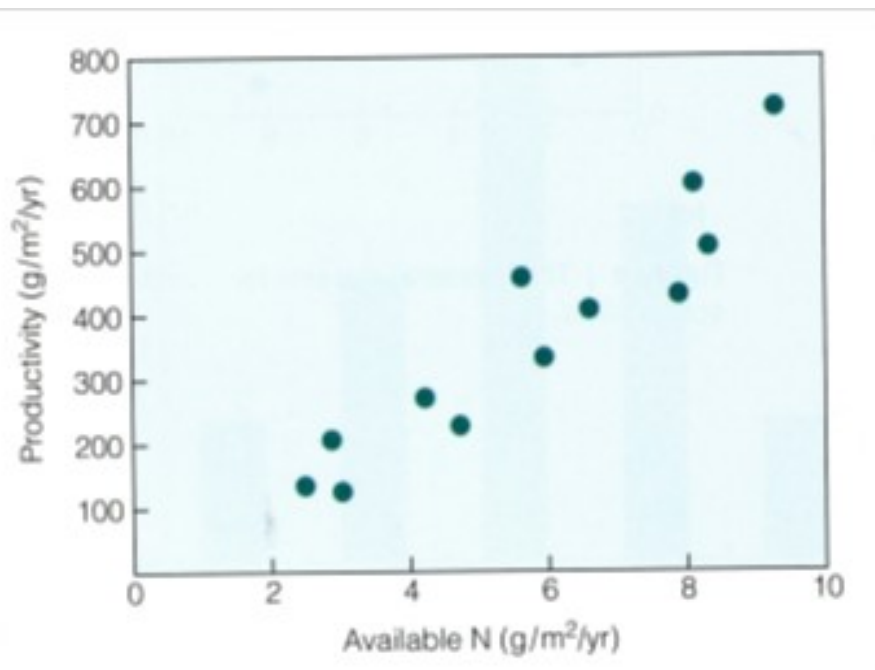
(c)

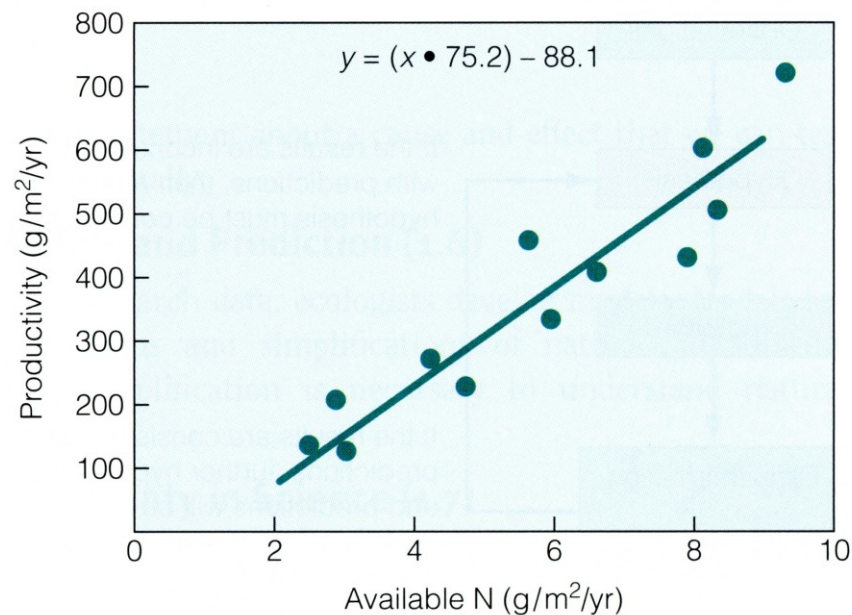
(b)

Analýza ekologického vztahu

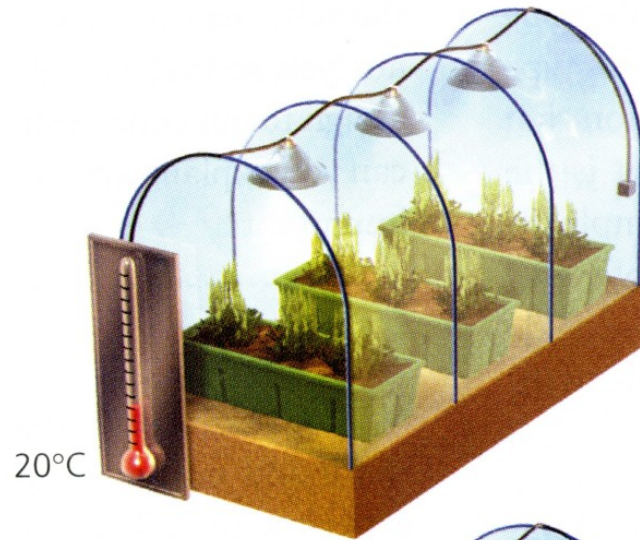
Pozitivní vztah mezi N a produkcí

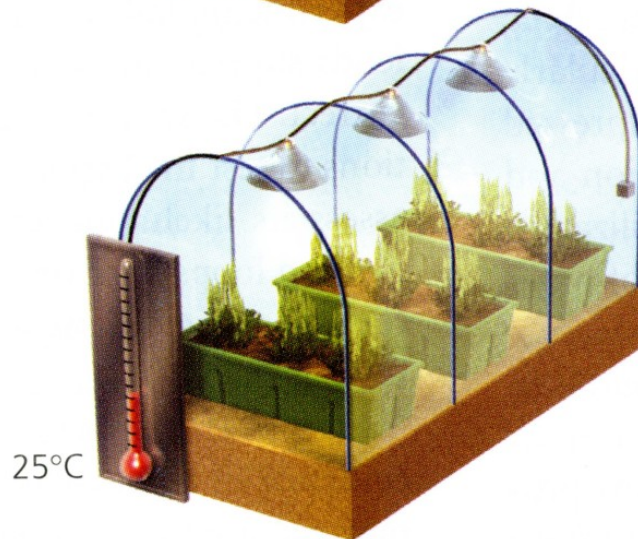
Jednoduchý model lineární regrese

Ekologie jako experimentální věda

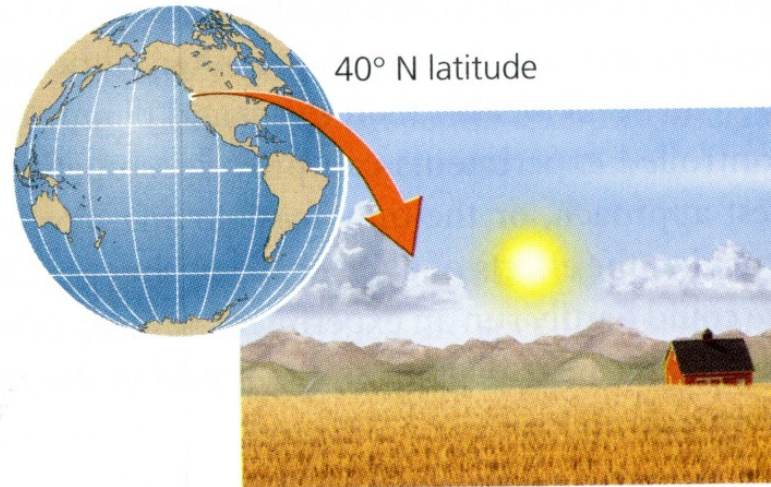

20°C

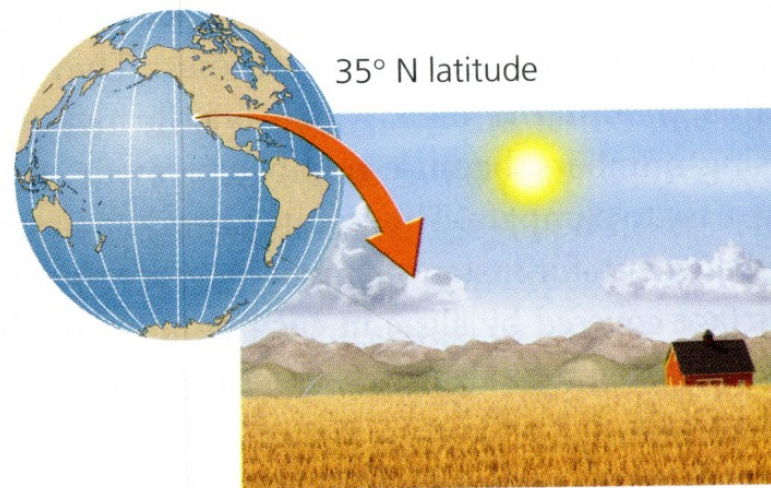

25°C

(a) Manipulative experiment

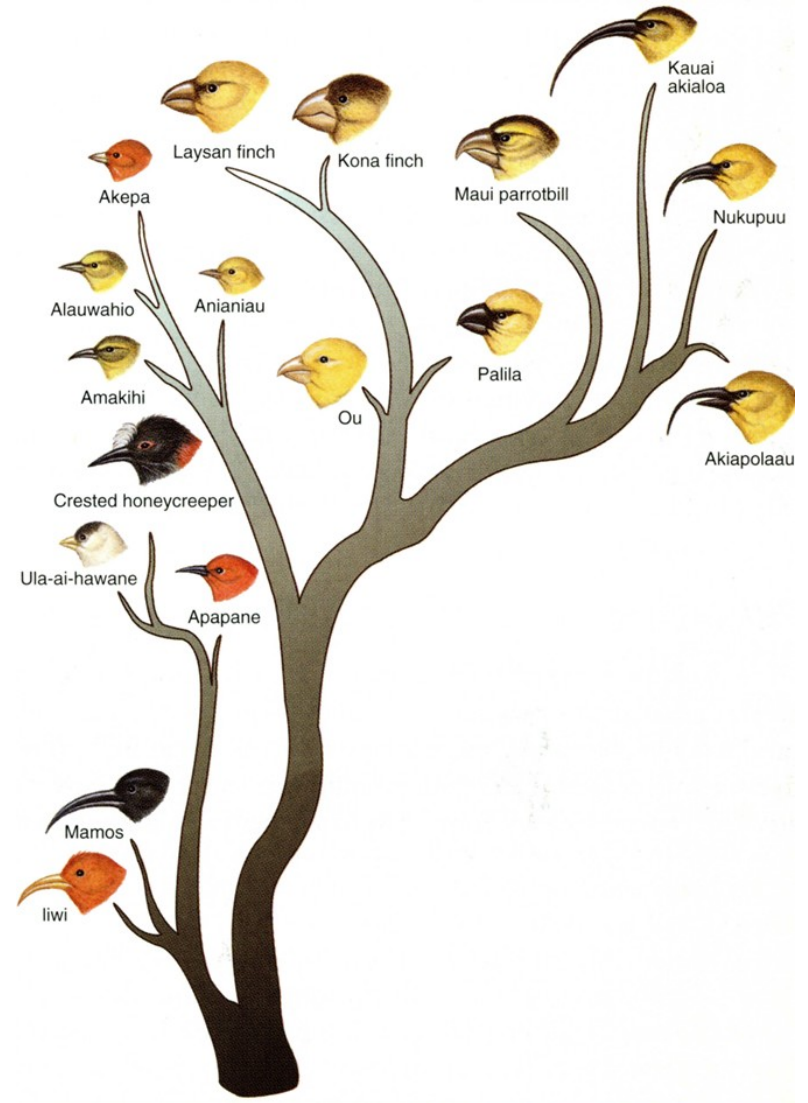
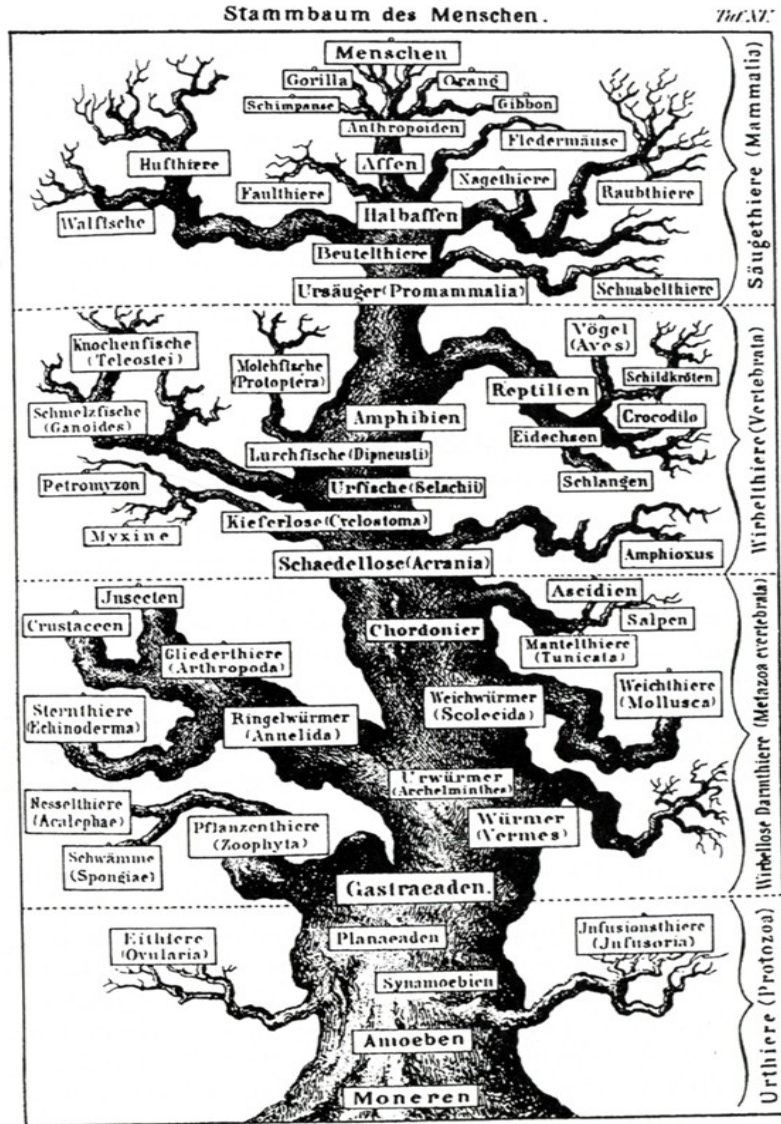
40° N latitude

35° N latitude

(b) Natural experiment, or correlational study

Ökologie versus Evolution

Charles Darwin (1809 – 1882)

Charles Darwin, 1849

Darwinova pracovna v Down House v Kentu, Anglie

Přírodní výběr - Darwinova teorie, 1859

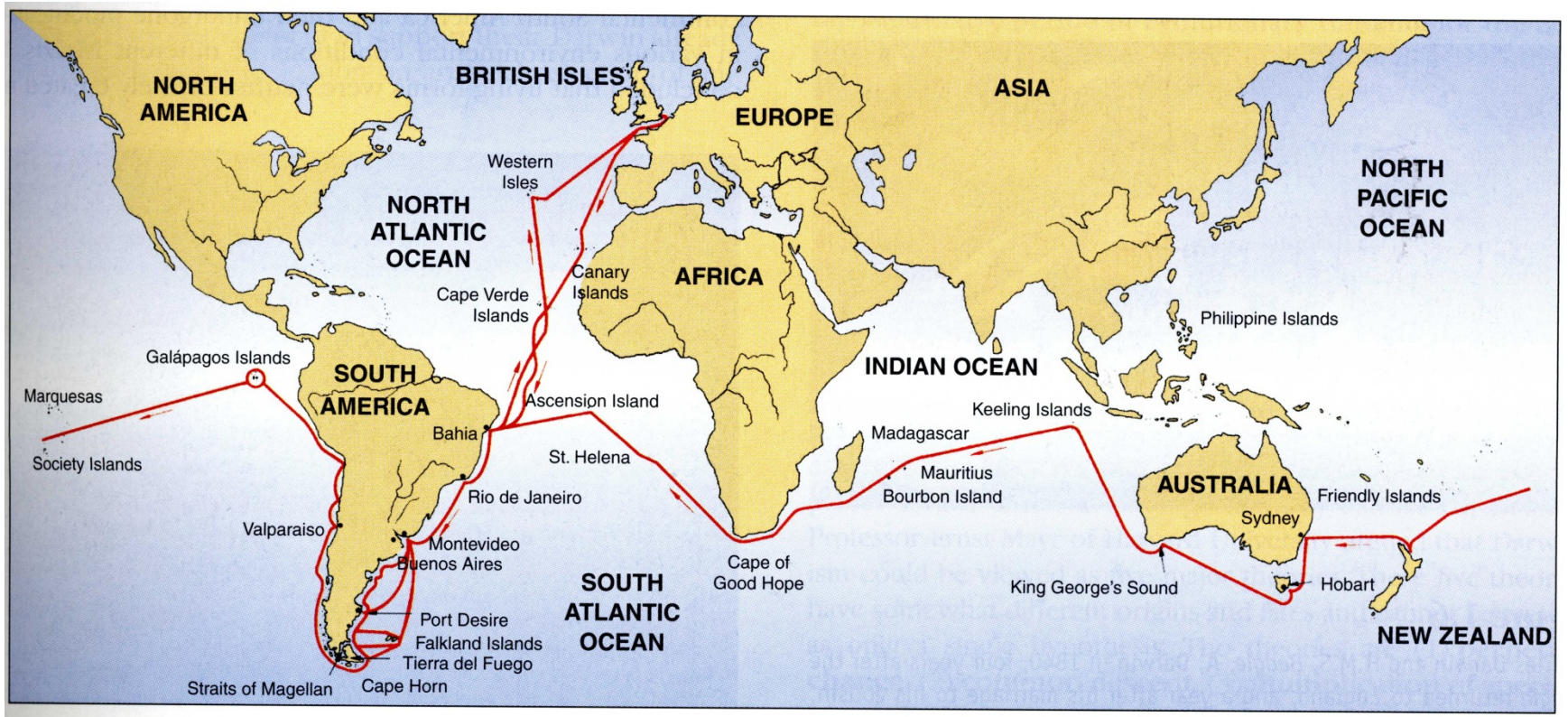
Jedinci, kteří tvoří jednu populaci nejsou stejní (velikost, reakce na teplotu, fyziologie atd. - heterogenita)

Některé z těchto vlastností jsou dědičné, takže favorizované formy se přenášejí do další generace.

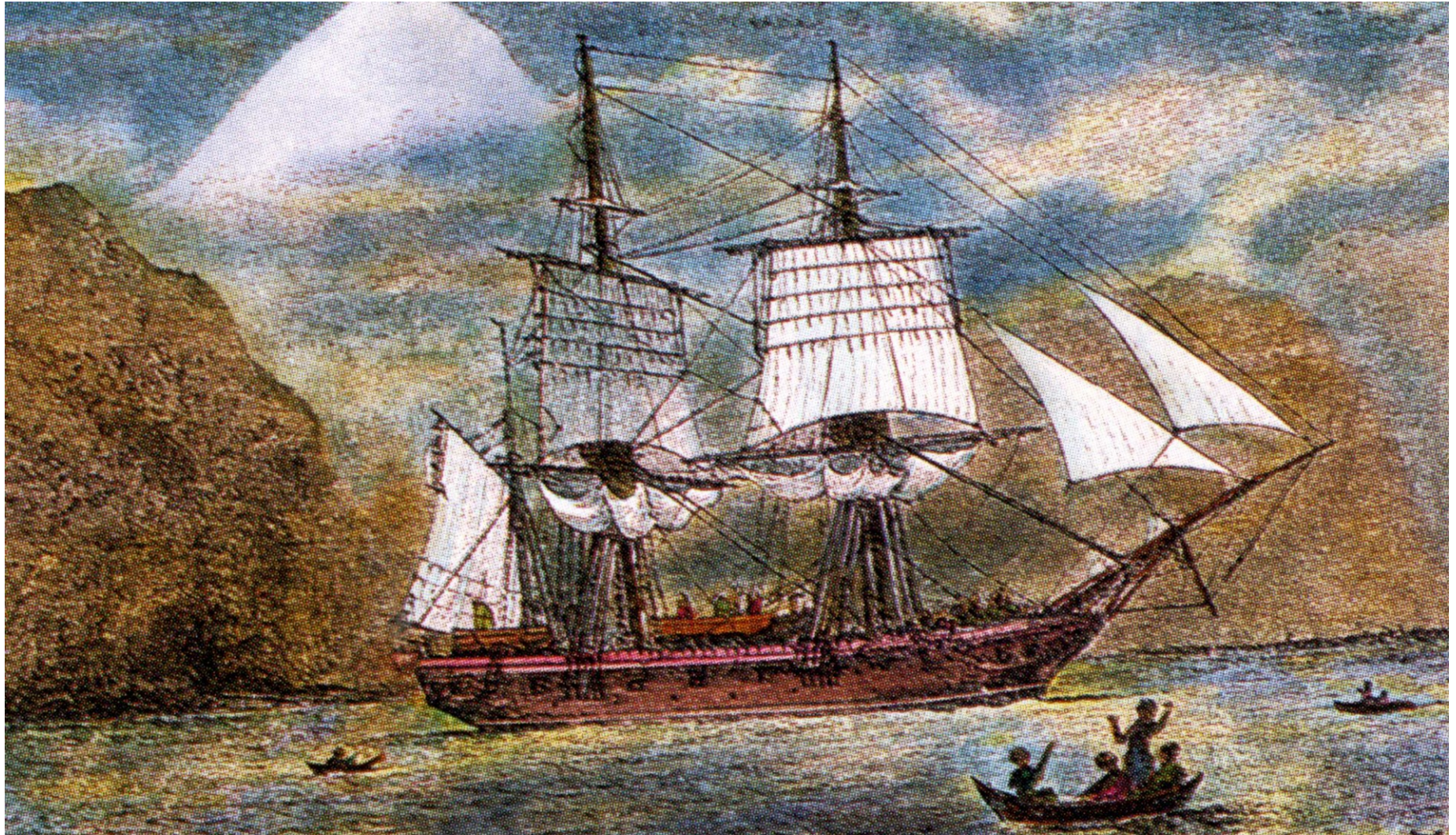
Každá populace je schopna vyprodukovat nadmíru potomstva, avšak jedinci se prakticky reprodukují v menší míře než jsou reálně schopni.

Různí jedinci po sobě zanechávají různé množství potomků. Počet potomků, které jedinec po sobě zanechává může záviset na interakcích mezi jeho vlastnostmi a prostředím.

5 letá cesta kolem světa lodi H.M.S. Beagle

H.M.S. Beagle

Přírodní výběr, adaptace k prostředí

Evoluční změny zahrnují:

Adaptivní charakteristiky

Změny ve frekvenci individuálních genů,
které se přenášejí z generace na
generaci

Zdatnost - fitness

Nejzdatnější jedinci jsou takoví, kteří v porovnání s jinými zdatnými jedinci zanechávají nejvíc potomstva

Přírodní výběr zvýhodňuje nejzdatnější jedince z právě přítomných a ne z maximálně zdatných tj. nejsou nejdokonalejší

Evoluce optimalizuje fitness organismů

Vztah mezi organismy a jejich prostředím

Prostředí: abiotické versus biotické

Rozmístění druhů v prostředí:
nenáhodné, nehomogenní

Jaké jsou příčiny rozmístění druhů ?

Které vlastnosti umožňují druhu žít v daném prostředí a
které ho vylučují ?

Rozmanitost druhů:

Co je příčinou druhové rozmanitosti ?

Jak došlo k diverzifikaci druhů ?

Adaptace k prostředí

Dědičný charakter:

morfologický

fyziologický

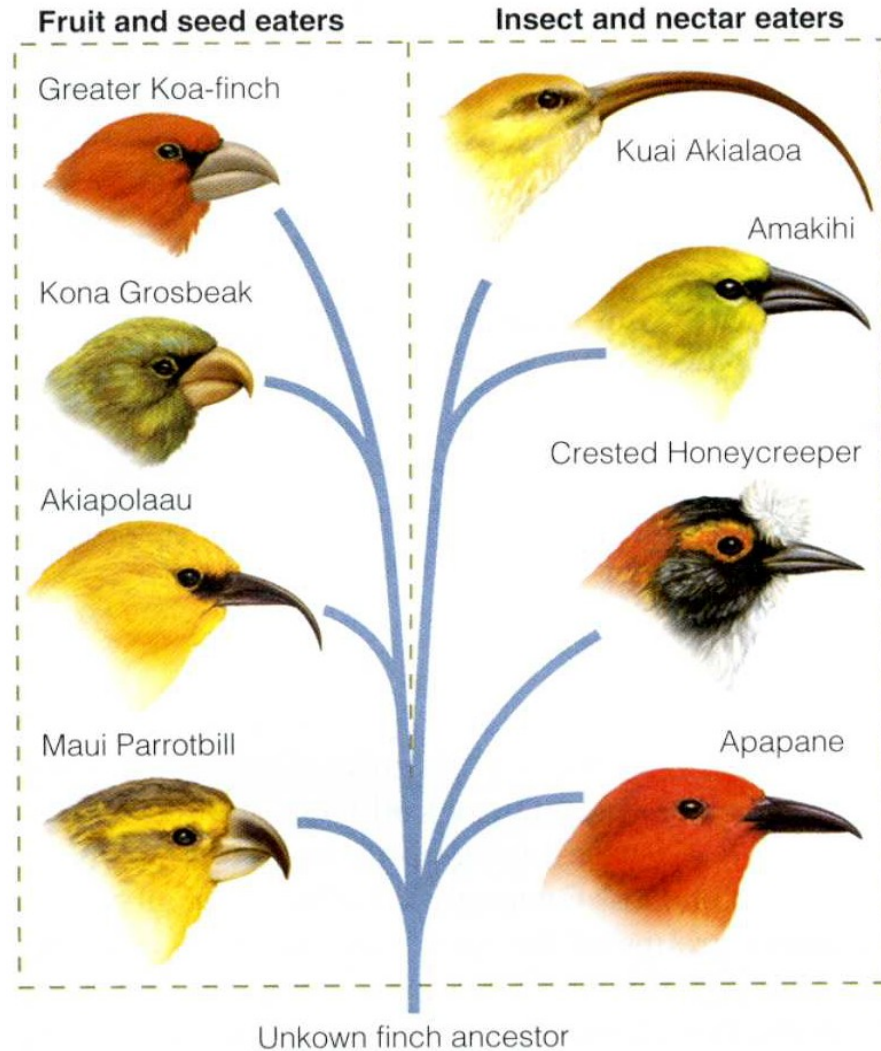
behaviorální

Pomáhá jakýmkoliv způsobem při přežívání a reprodukci !

Je výsledkem přírodního výběru !

Evoluční divergence ptáků specializovaných na různé ekologické niky

Specializované potravní niky ptáků

Black skimmer
seizes small fish
at water surface

Flamingo
feeds on
minute
organisms
in mud

Scaup and other
diving ducks feed on
mollusks, crustaceans,
and aquatic vegetation

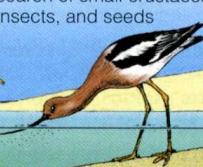
Brown pelican dives for fish,
which it locates from the air

Avocet sweeps bill through
mud and surface water in
search of small crustaceans,
insects, and seeds

Louisiana heron wades into
water to seize small fish

Oystercatcher feeds on
clams, mussels, and
other shellfish into which
it pries its narrow beak

Dowitcher probes deeply
into mud in search of
snails, marine worms,
and small crustaceans

Knot (a sandpiper)
picks up worms and
small crustaceans left
by receding tide

Herring gull is a
tireless scavenger

Ruddy turnstone searches
under shells and pebbles
for small invertebrates

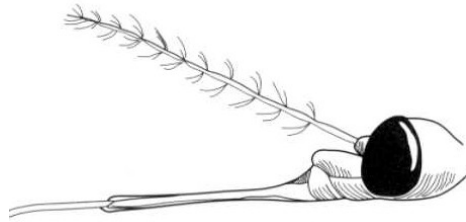
Piping plover feeds
on insects and tiny
crustaceans on
sandy beaches

(Birds shown here are not drawn to scale)

Adaptace ústního ústrojí živočichů

a) Bodavě savé u komára

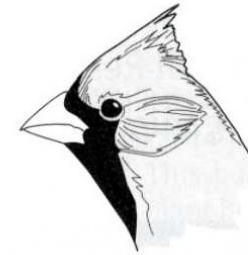
(a)

b) Kousací u sarančete

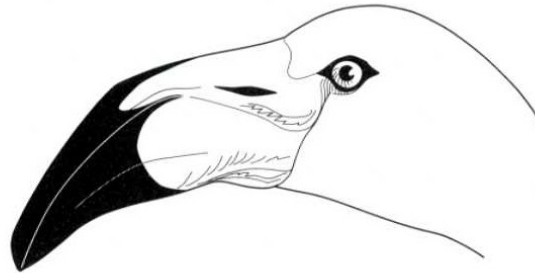
(b)

c) Zobák semenožravého ptáka

(c)

d) Zobák pro filtraci vody

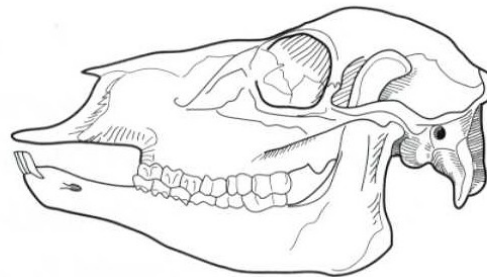
(d)

e) Zobák dravce

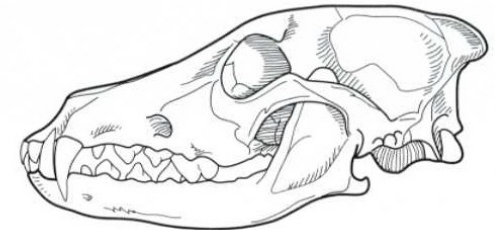
(e)

f) Chrup přežvýkavce

(f)

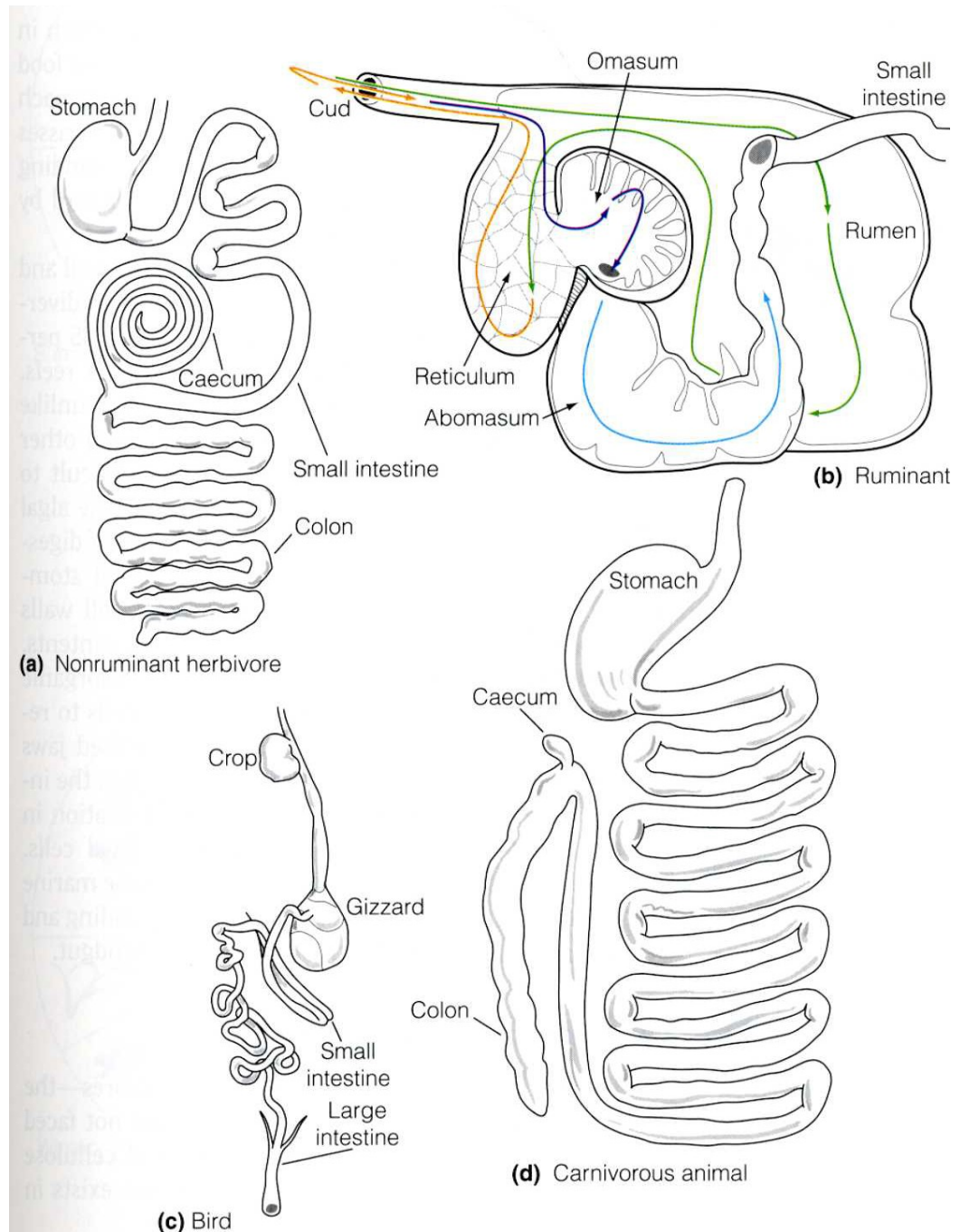
g) Chrup šelmy

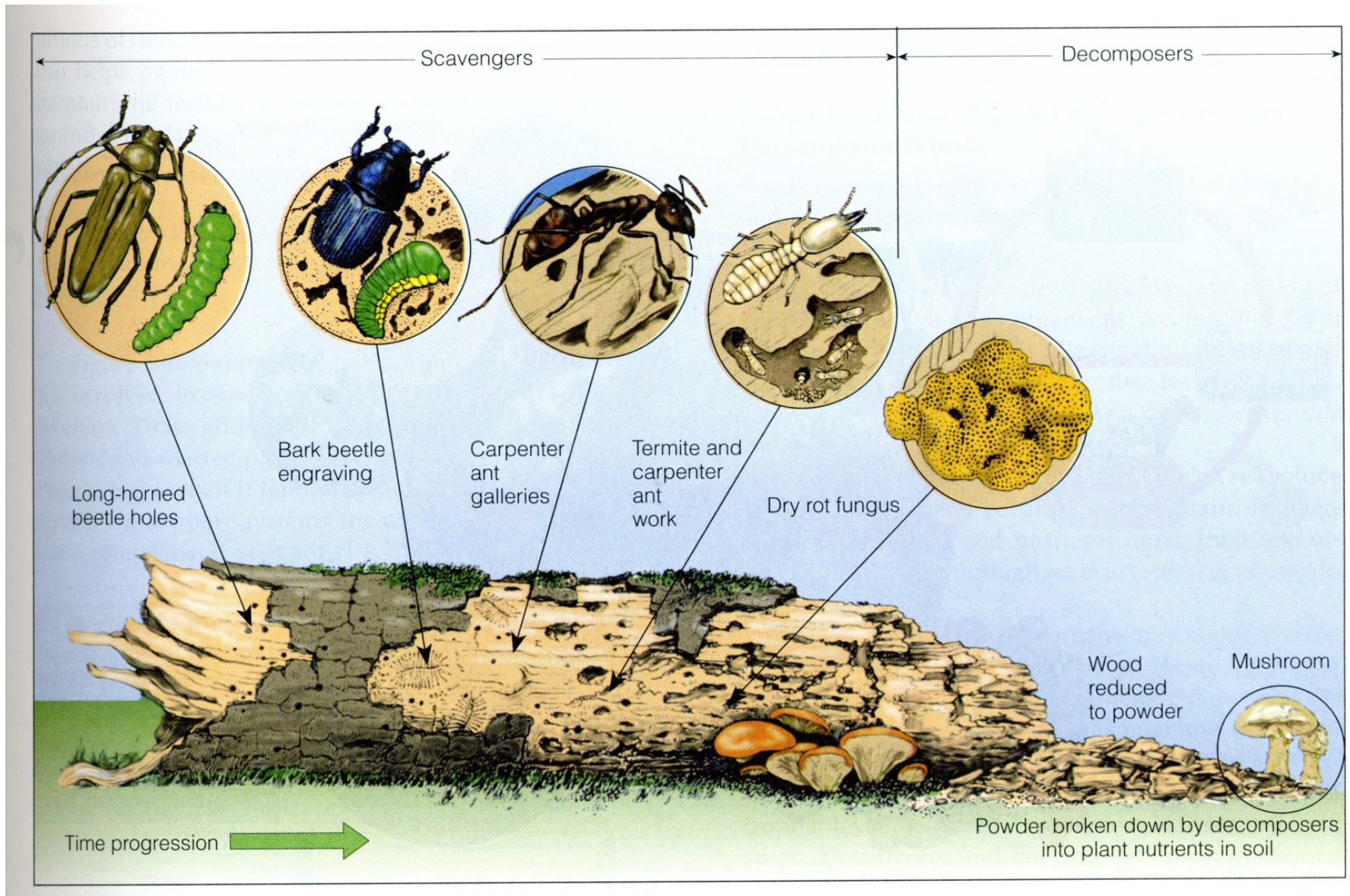
(g)

Adaptace na úrovni zažívacího traktu obratlovců

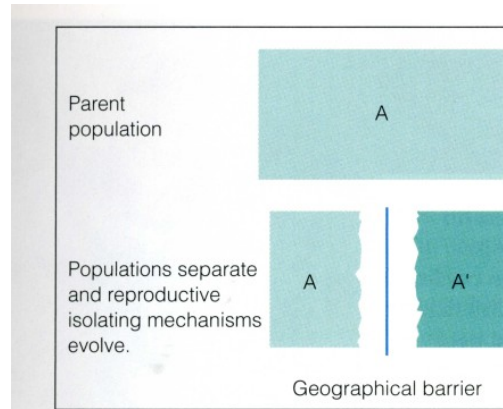
- a) **Nepřežvýkavý herbivor – dlouhé tenké střevo a dobře vyvinuté slepé střevo**
- b) **Přežvýkavec – žaludek se skládá ze čtyř částí (bachor, čepec, kniha, slez)**
- c) **Zažívací trakt ptáka – má vole**
- d) **Masožravý savec – jícen, žaludek, tenké střevo, malé slepé střevo, tlusté střevo**

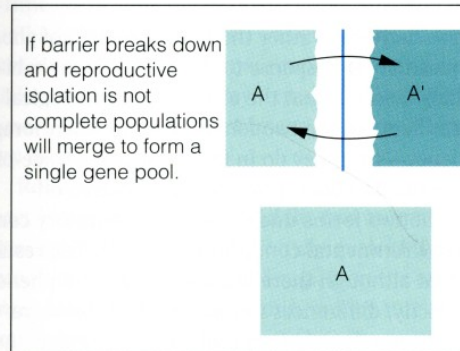
Specializace organismů a gradient prostředí

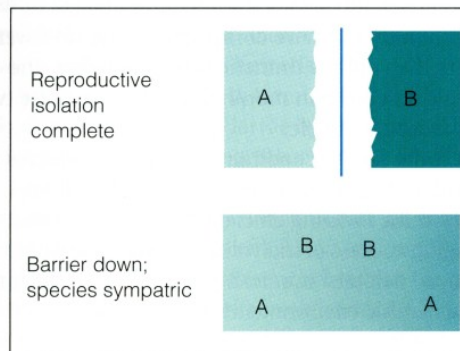
Allopatrická (geografická) speciace

(a)

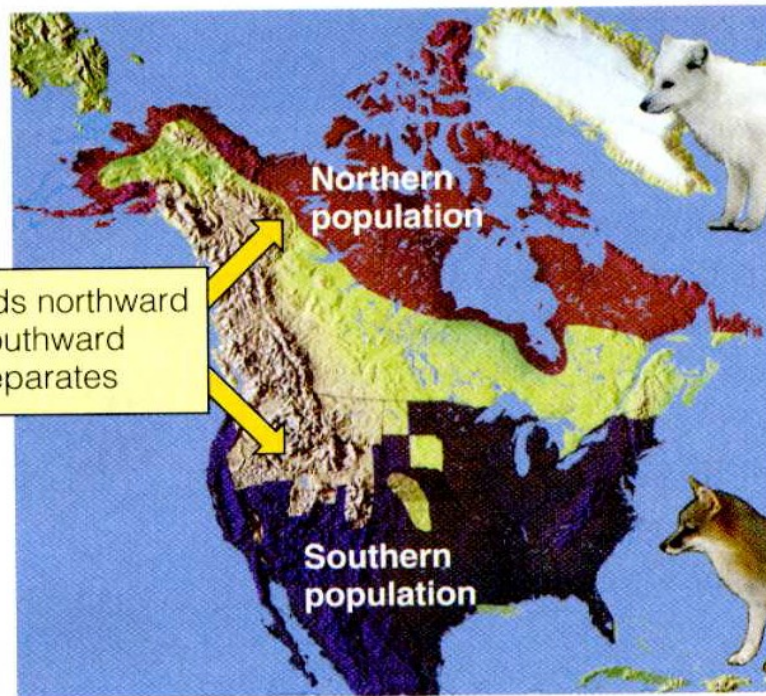

(b)

(c)

Speciace v důsledku geografické izolace – příklad divergence

Arctic Fox

Adapted to cold through heavier fur, short ears, short legs, short nose. White fur matches snow for camouflage.

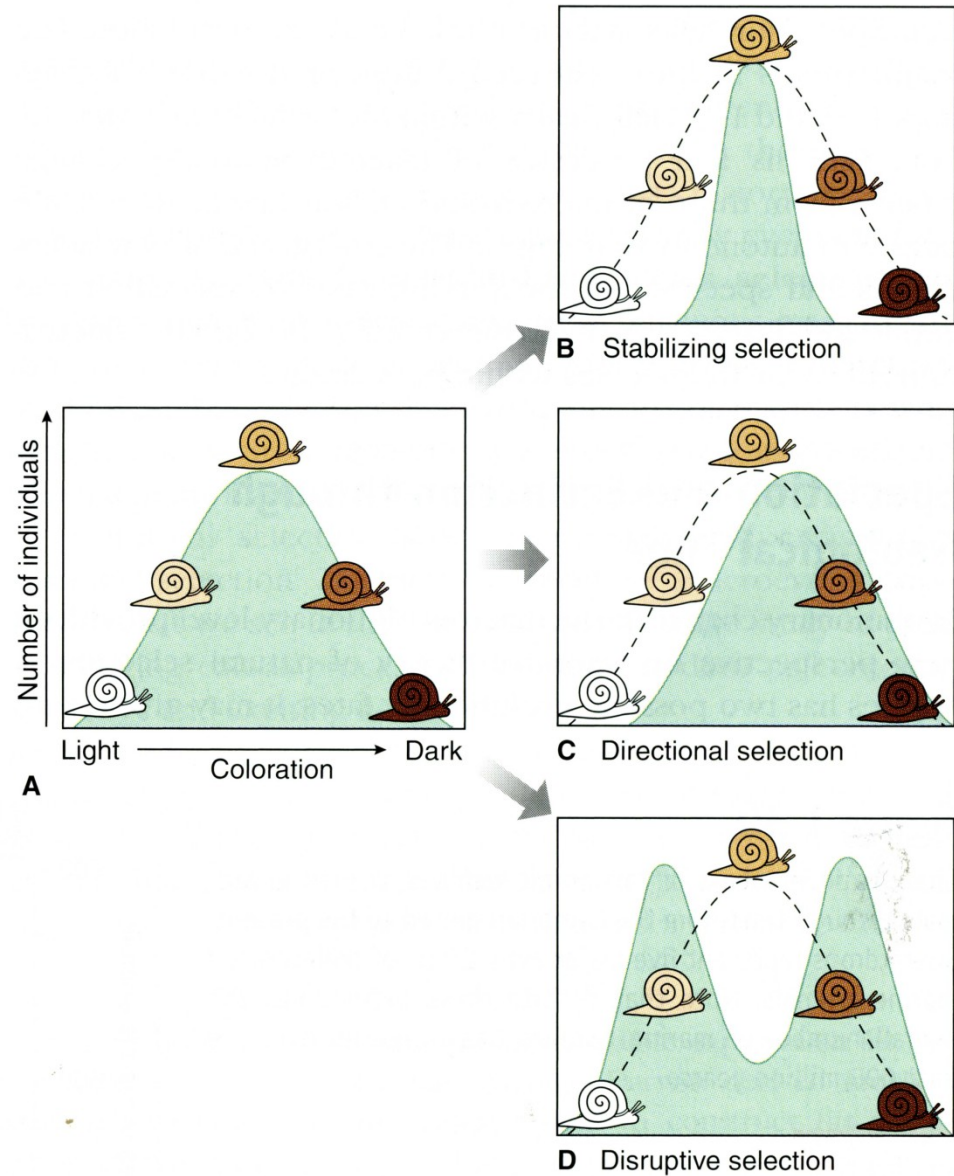
Different environmental conditions lead to different selective pressures and evolution into two different species.

Gray Fox

Adapted to heat through lightweight fur and long ears, legs, and nose, which give off more heat.

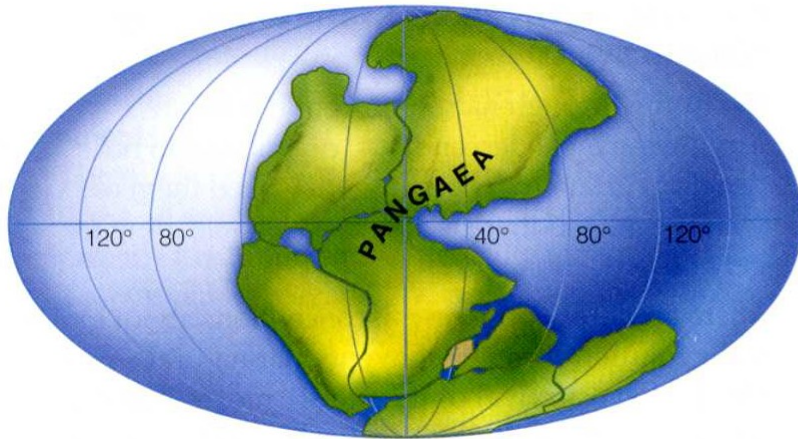
Selekce na příkladu zbarvení plžů

- a) Frekvence distribuce zbarvení před selekčním tlakem
- b) Stabilizující efekt eliminuje světlé a tmavé varianty
- c) Směrová selekce vede k posunu průměru jedním směrem
- d) Disruptivní selekce eliminuje „průměrné“ varianty fenotypu a může vést až ke vzniku dvou druhů

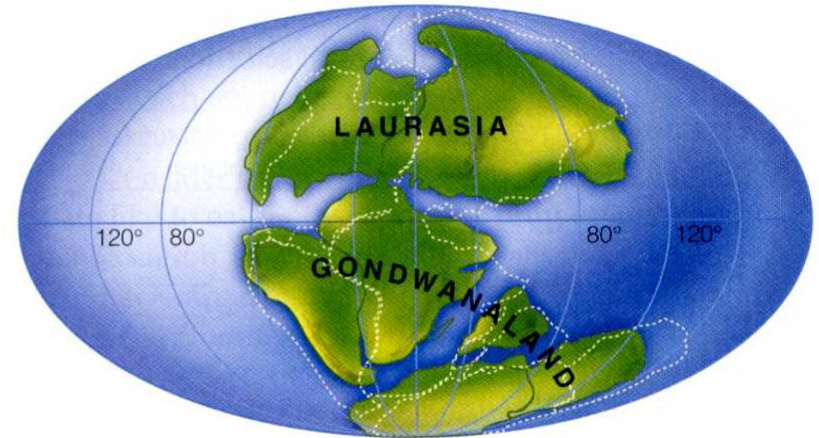

Geologické procesy a biologická evoluce

225 million years ago

135 million years ago

65 million years ago

Present

Rekonstrukce dělení starého superkontinentu Gondwany

Historické vlivy:

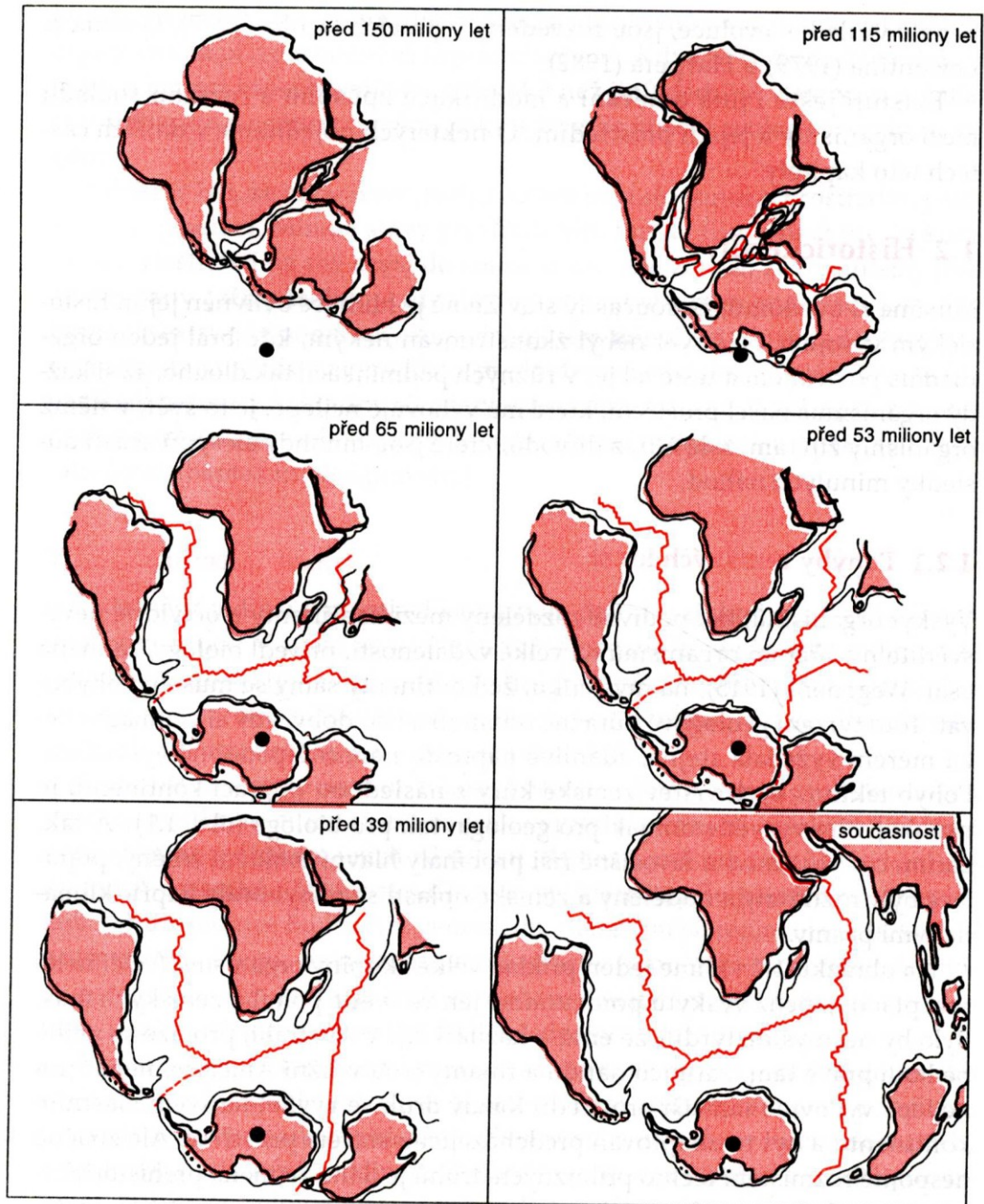
Pohyby zemských hmot – výskyt
organismů byl během evoluce
ovlivněn

pohybem kontinentů – Wegener
(1915) – **kontinentální drift**.

Během tohoto pohybu – výrazné
klimatické změny.

Zásadní vliv na rozšíření
organismů na povrchu země.

- poloha jižního pólu

Evoluce velkých nelétavých ptáků a kontinentální drift

Míra příbuznosti zjišťována metodou hybridizace DNA

První divergencí je odlišení tinamy

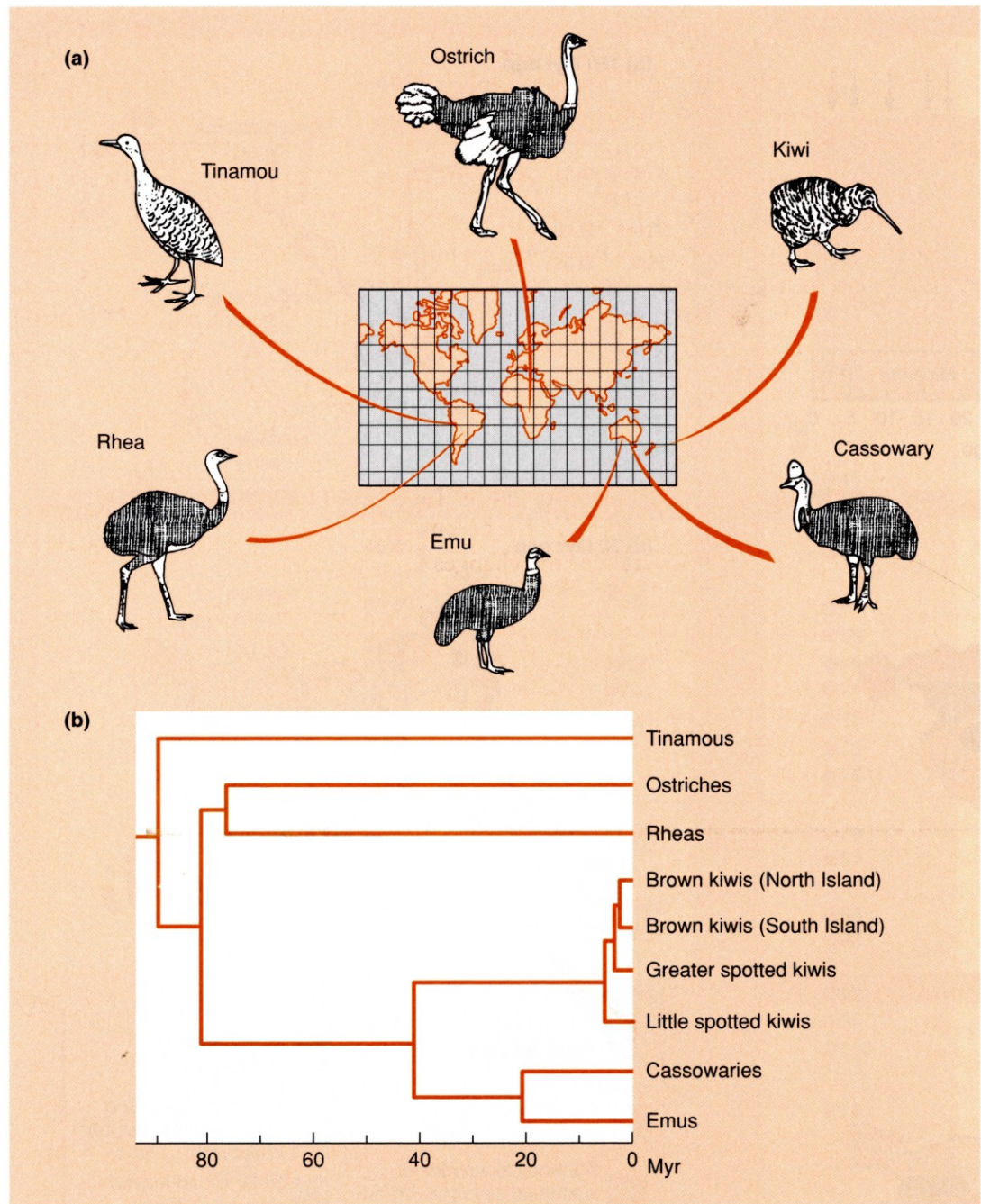
Následující divergence odpovídají rozpadu Gondwany a následnému kontinentálnímu driftu

Průrva mezi Austrálií a ostatními jižními kontinenty

Vstup Atlantiku mezi Afriku a Jižní Ameriku

Záliv Tasmánského moře (80MIL)

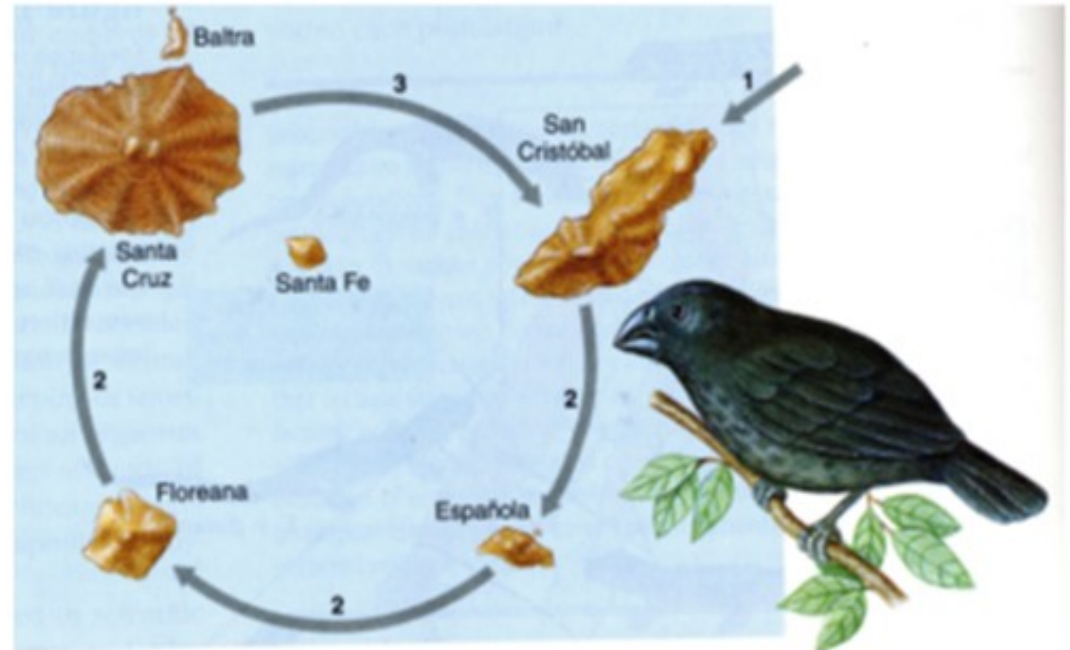
Předchůdci Kiwi se dostali na Nový Zéland (40MIL)

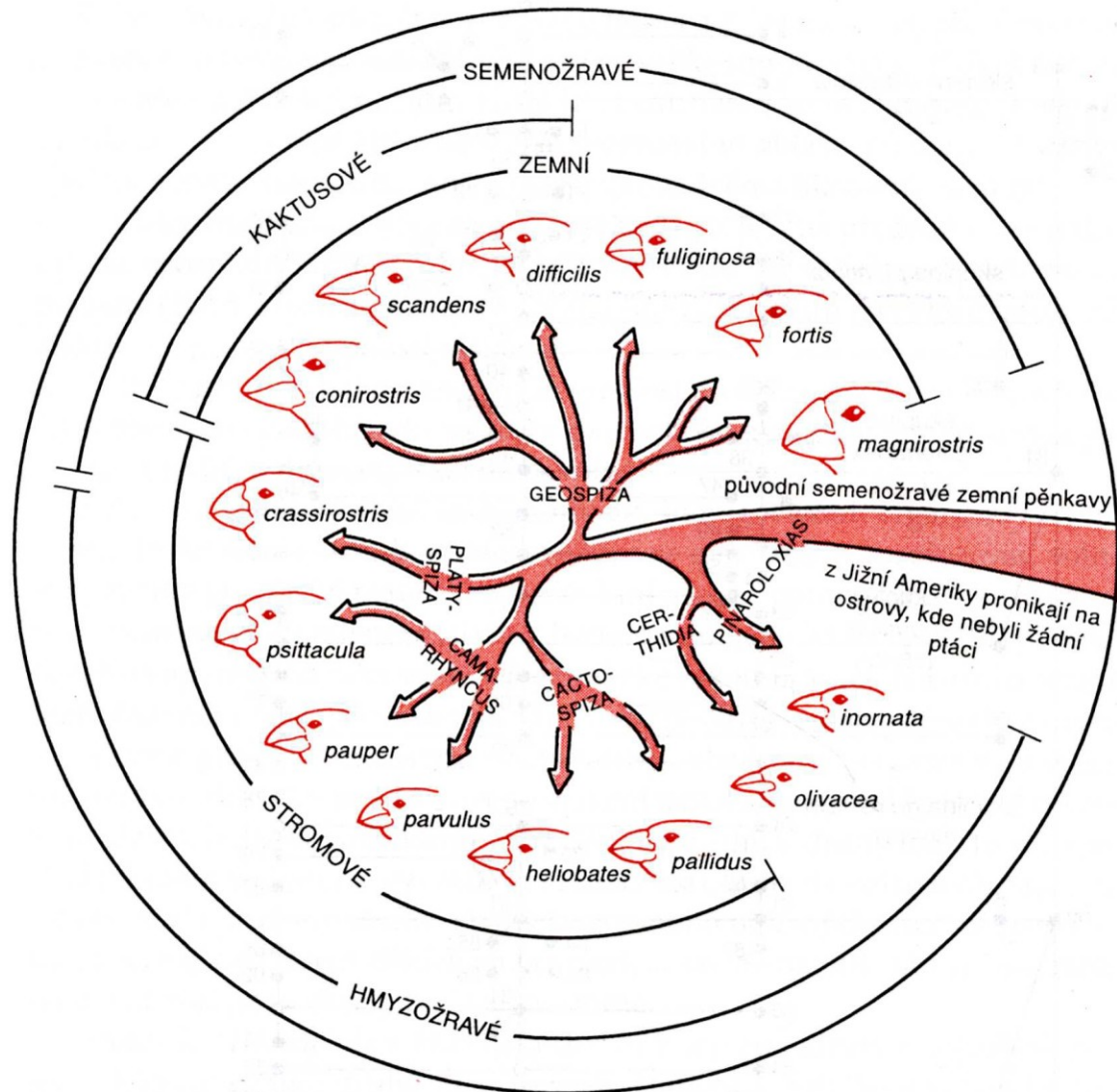
Model evoluce 13 druhů darwinových pěnkav na ostrovech Galapágy

Kolonizace proběhla ve třech krocích:

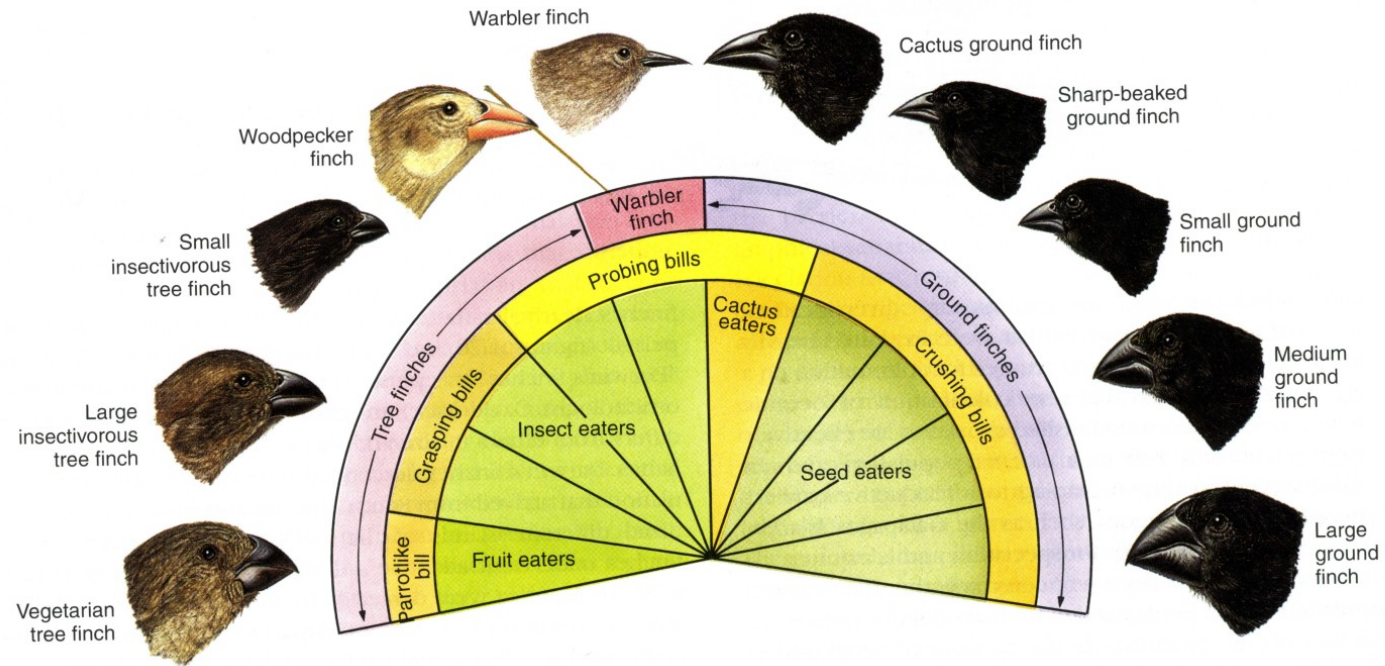
- 1) Druh imigrující z Jižní Ameriky dosáhl Galapágy a kolonizoval ostrov San Cristobal
- 2) Po stabilizaci populace se tento druh šířil na další ostrovy a adaptoval se na nové podmínky a změnil se geneticky
- 3) Po dostatečné době izolace se původní populace dostaly do kontaktu již jako nové druhy , které se vzájemně nekříží

Darwinovy pěnkavy na Galapágách

Adaptivní radiace 10 druhů darwinových pěnkav

A

B

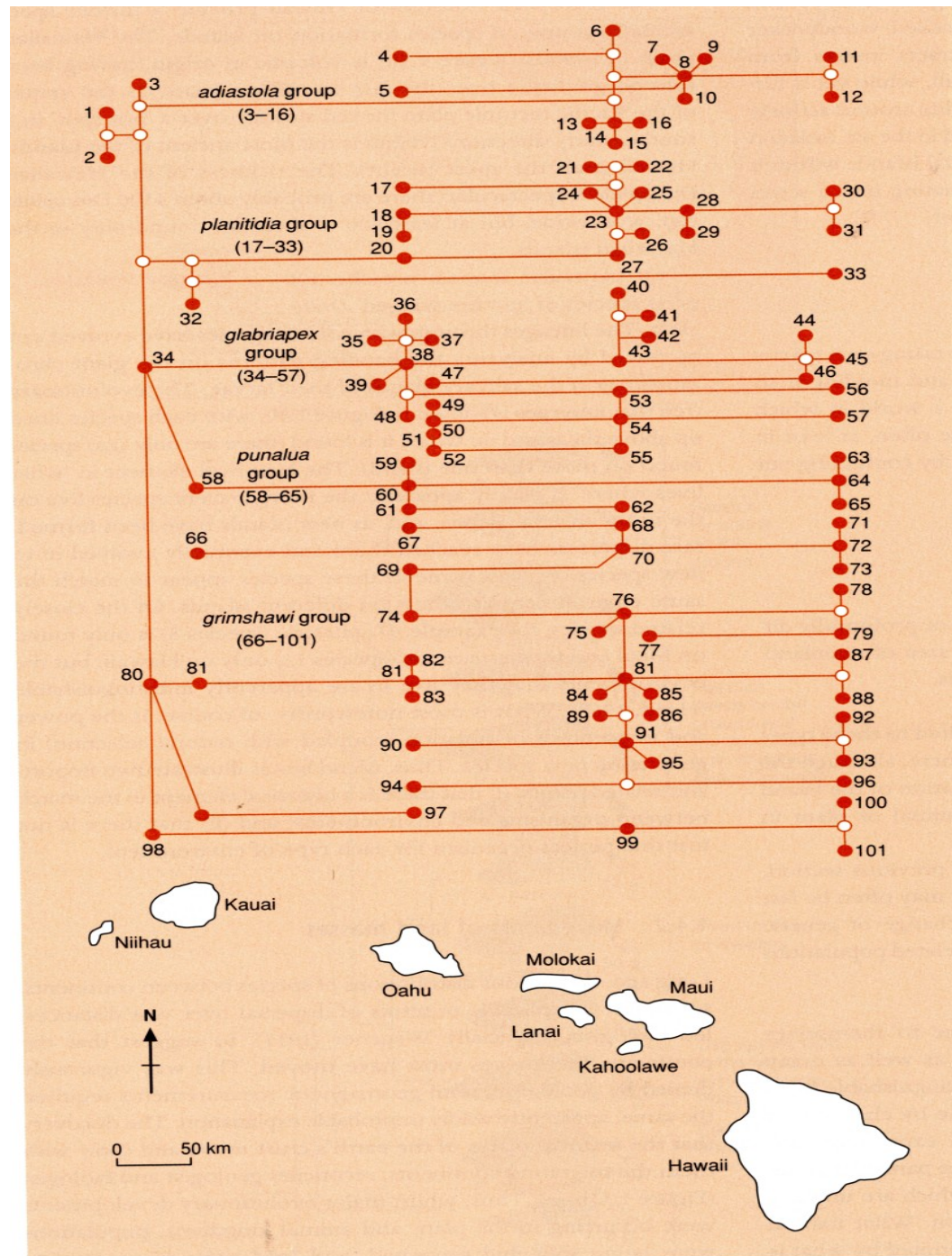
Evoluční strom havajských druhů rodu *Drosophila*

Nejstarší druhy – *D. primaeva* (1) a *D. attigua* (2) jsou pouze na ostrově Kauai

Další druhy jsou umístěny nad ostrovy

Na Niihau a Kahoolawe se žádná *Drosophila* nevyskytuje

První kolonizátoři dosáhli Havajské ostrovy zřejmě před 40 MIL

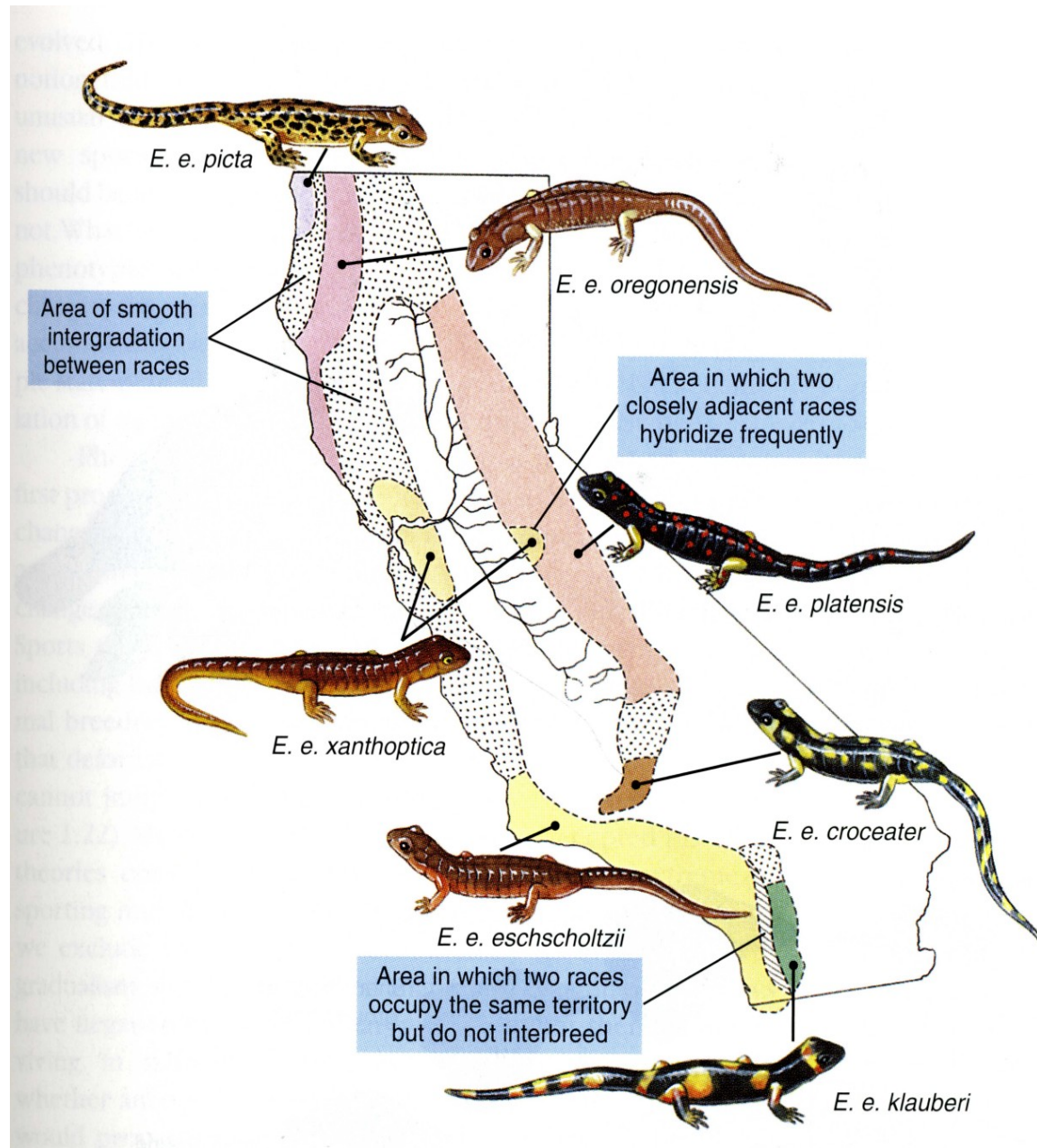

Proces allopatrické speciace: geografické barevné variace mloků rodu *Ensatina*

Populace mloků rodu *Ensatina* z
geografické oblasti Central Valley v
Kalifornii

Rozrůzněné populace původního
druhu *E. e. eschscholtzii* žijící v oblasti
jsou izolovány geografickou bariérou

Druhy *E. e. eschscholtzii* a *E. e. klauberi*
lze již považovat za samostatné druhy,
které se nekříží

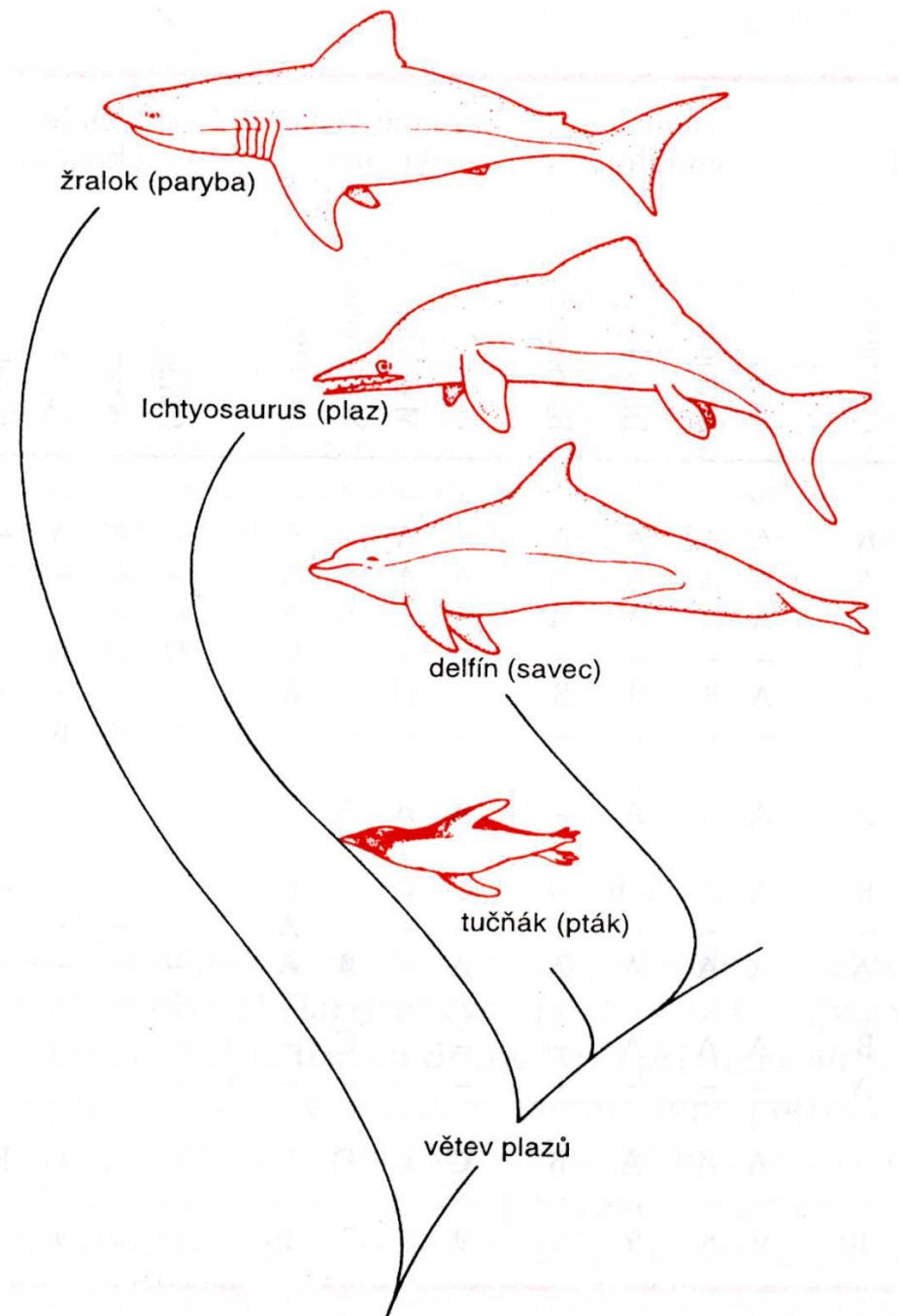

Příklad konvergentního vývoje tvaru těla u velkých mořských masožravců

Shodu mezi povahou organismů a jejich prostředím můžeme vnímat jako podobnost tvaru a chování organismů, které žijí v podobném prostředí, ale patří k rozdílným evolučním liniím.

Struktury zcela odlišného evolučního původu zde plní obdobné role – jsou tedy **analogické**, na rozdíl od struktur **homologických**, kdy dochází ke vzniku odpovídajících struktur ze společného předka.

Hovoříme tedy o **konvergentní evoluci**.

Příklad homologního vývoje předních končetin

Human

Bat

Porpoise

Horse

Frog

Konvergence a paralely

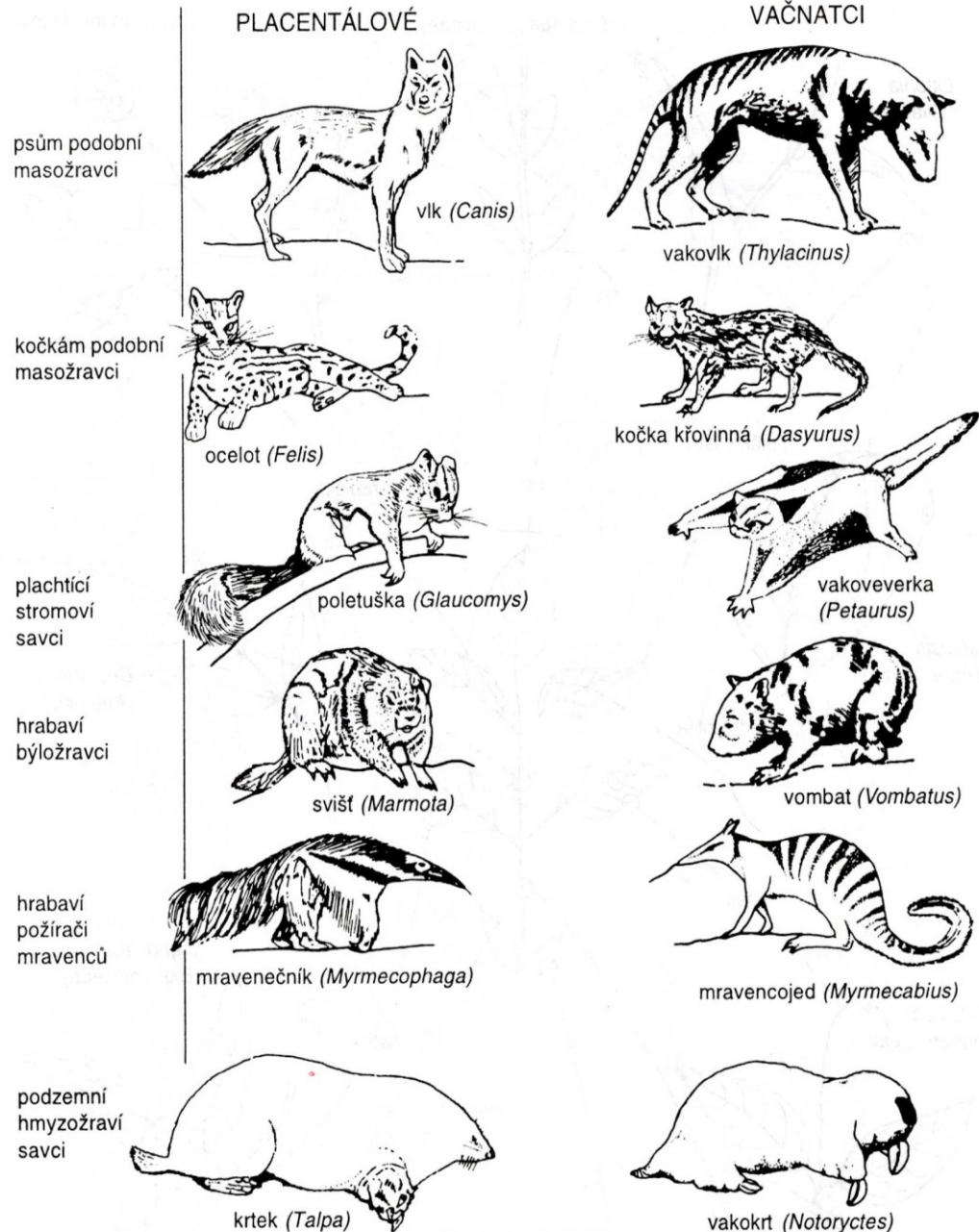
Klasickým příkladem paralelní evoluce je evoluční radiace placentárních savců a vačnatců.

Australští vačnatci dospěli na tento kontinent v křídě (cca před 90 MIL), kdy jediní v této době přítomní savci byli podivní vejcorodí savci z řádu ptakořitých (dnes pouze ježury a ptakopysci).

Došlo k evolučnímu rozrůznění a tento proces v mnoha směrech stejný jako u jiných savců na jiných kontinentech.

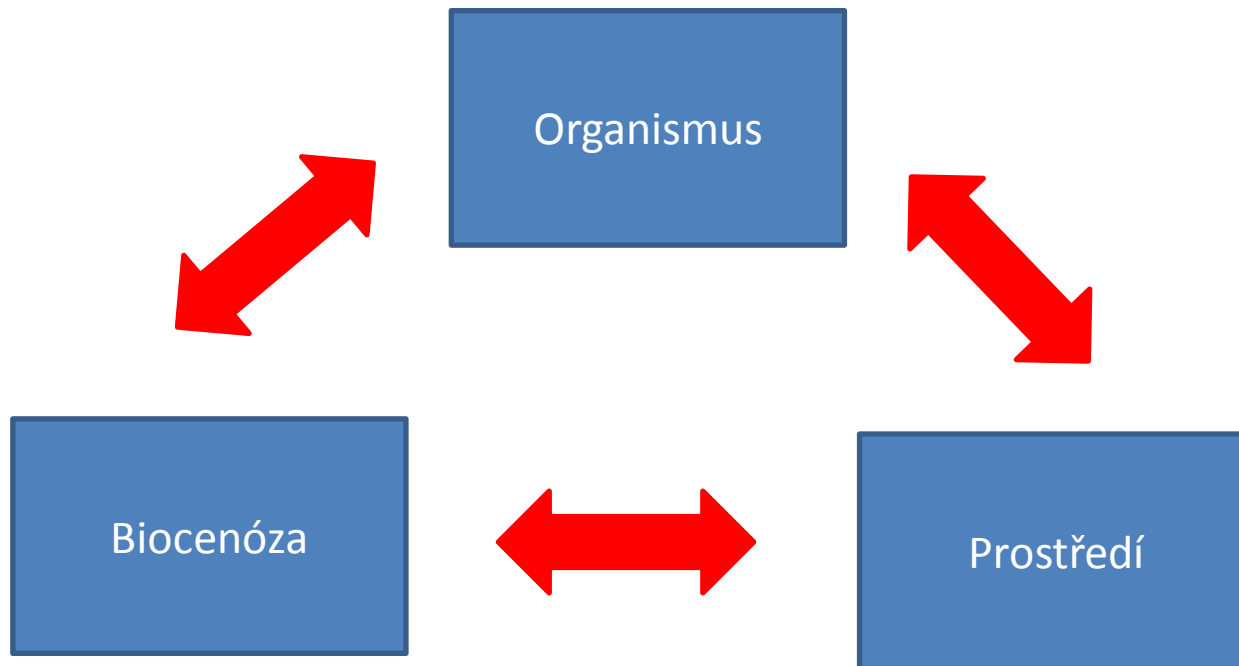
Dokonalá shoda jak v podobě organismů a jejich způsobu života je tak mimořádně nápadná.

Jsou to tzv. **ekologicky ekvivalentní druhy**.

Vzájemné působení v ekologii

Speciace

